

Kollektive aktioner i Vesteuropa

Nogle metodiske og teoretiske overvejelser

Af *Flemming Mikkelsen*

I. Historiografiske og teoretiske forudsætninger

Studiet af historiske basisprocesser og anvendelsen af devolutionære diakrone procesmodeller har blandt historikere og sociologer ført til ny erkendelse om konfliktens centrale placering i analysen af sociale forandringer¹.

Sociale basis-processer defineres i henhold til individers daglige rutine-situationer tillige med deres kollektive identitet og kollektive handlen:²

»Base-processes are movements arising out of economic, social, political contradictions, conflict or crises and directed, in the long term, towards changing the status quo. These include cases of social and political protest, strike agitation, strikes and waves of strikes whatever their motivations; under certain conditions the rise of democratic mass-movements«.

Metodologisk set transformeres dagligdagens

mange rutine-situationer til kollektive aktionsformer via konfliktteoriens præmisser om, at³

»men are organisms, and as such they must compete for access to the resources of life. The struggle for existence does not occur between isolated individuals but between groups ... As the conflict between groups becomes stabilized or organized or regulated, we may speak of the emergence of a structured society«.

Spændingen mellem sociale basis-processer og organisering mellem individer, grupper og samfund/stat sætter fokus på spørgsmålet om mobilisering og de sociale protester/aktioners placering i samfundet. Charles Tilly siger herom, at⁴

»historically, collective violence has flowed regularly out of the central political processes of Western countries. Men seeking to seize, hold, or relinq the levers of power

Flemming Mikkelsen, f. 1948, cand.mag., kriminalistisk Institut (K.U.).

Jeg ønsker indledningsvis at rette en tak til samtlige medarbejdere ved Center for Research on Social Organization, University of Michigan, Ann Arbor, som i teori og praksis viste hvad et kollektiv kan udrette.

1. Hvorledes socialhistorien og samfundshistorien det sidste årti har udviklet sig metodisk og emnemæssigt fremgår klart og tydeligt af to oversigtsværker: »International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory« eds. Georg Iggers & Harold Parker (Greenwood Press: 1979) samt »The Past Before Us. Contemporary Historical Writing in the United States« ed. Michael Kammen (Ithaca a. London, Cornell Uni. Press: 1980). Og h. ang. nyere sociologisk teoridannelse jvf. Hans-Ulrich Wehler (hg.): »Geschichte und Soziologie« (Kiepenheuer & Witsch, Köln: 1976); Wolfgang Zapf (hg.): »Theorien des sozialen Wandels« (Kiepenheuer & Witsch, Köln: 1971); Anthony Smith: »Social Change. Social theory and historical processes« (Longman, New York: 1976); Øyvind Østerud: »Utviklingsteori og historisk endring« (Oslo: 1978); Flemming Mikkelsen: »Historie som en samfundsvidenskab« (stencil, 1979).
2. Dieter Groh: »Base-processes and the problem of organization: outline of a social history research project« i *Social History*, vol. 4, no. 2-1979, p. 277.
3. Citat af L. Mayhew taget fra R. P. Appelbaum: »Theories of Social Change« (Chicago: 1970) p. 133.
4. Charles Tilly: »Collective Violence in European Perspective« i Hugh Graham & Ted R. Gurr (eds.): *Violence in America* (N. Y. 1969) pp. 4-5.

have continually engaged in collective violence as part of their struggles.

The oppressed have struck in the name of justice, the privileged in the name of order, those in between in the name of fear. Great shifts in the arrangements of power have ordinarily produced – and have often depended on – exceptional movements of collective violence ... the character of collective violence at a given time is one of the best signs we have of what is going on in a country's political life. The nature of violence and the nature of the society are intimately related«.

Det drejer sig med andre ord om at analysere kollektive aktioner som en integreret del af den politiske proces hvori indgår grupper og klassers kamp om ressourcer, rettigheder og idealer. I mere eksakt forstand henvises der til at undersøge befolkningsgrupperes repertoire af kollektive aktionsformer og hvorledes disse aktioner har ændret sig over tid under indtryk af grupperes interne sociale komposition; erfaringer med tidligere aktioner; forhold til andre grupper/klasser og staten foruden ændringer i de økonomiske, demografiske og sociale omgivelser.

Hvordan grene af historieforskningen og samfundsvidenskaberne har gjort rede for klassekonflikter og dermed tilstedeværelsen af manifesterede kollektive aktioner i de vesteuropæiske samfund i perioden ca. 1500 til 1850 er temaet for denne artikel. At det er påkrævet fremgår ikke mindst af et stadig aktuelt citat af Johan Hvidtfeldt, hvori han kritiserer danske historikere for at have⁵

»meget lidt at fortælle om uroligheder, om de undertryktes forsøg på at ændre deres trange levevilkår. Men måske er det også historikernes fejl. Disse har i alt for ringe grad søgt at lodde dybden i fortidens samfund og at forstå datidens mennesker og deres åndelige og økonomiske problemer, at

lære hele det brede folk at kende, som var med til at skabe det samfund, der var datidens Danmark.

En indgående fordybelse i samfundsforholdene vil også give et indtryk af, at bag den rolige overflade har der været lidenskaber hos underklassen, som kunde komme i kog og give sig udslag i »oprør« og stemplinger, demonstrationer, ja selv vold mod øvrigheds personer eller overklassens repræsentanter.«

Det følgende afsnit II indleder med en kort historiografi over de principielle skillelinier i studiet af kollektive aktioner og sociale protester for derefter at koncentrere sig om den socialhistoriske tradition med hovedvægten på George Rudés analyse af preindustrielle protestformer. De positive resultater af Rudés forskningsindsats men også dens mangler og begrænsninger fører over i afsnit III, der overvejende beskæftiger sig med den amerikanske sociolog og historiker Charles Tillys metodiske og teoretiske analyse af ændringerne og udviklingen i typer af kollektive aktioner. Tillys overvejelser omkring et aktionsrepertoire og hans metodisk-teoretiske begrebsapparat benyttes derefter i afsnit IV til at undersøge intensiteten og variationerne i det vesteuropæiske konfliktmønster i perioden 1500 til 1850. Artiklen afsluttes med en fyldig men selektiv bibliografi.

II. Kollektive aktioner og protestgrupper som studieobjekt og registreringsenhed

Magthavere gennem tiderne og til en vis grad deres samtidige socialforskere samt nyhedsmedierne har udvist en stærk ideologisk bias i beskrivelsen af protesterende grupper og deres handlinger. Den italienske filosof og historiker Antonio Gramsci har derfor ret i sin påstand om, at ⁶

5. Hvidtfeldt: »Social og politisk uro i Sønderjylland på revolutionstiden« i Sønderjydske Aarbøger – 1945, pp. 128–29.

6. Citeret fra Tilly: »Collective Violence...« i Graham & Gurr (1969) opus cit. p. 12.

»this is the custom of our time: instead of studying the origins of collective event, and the reasons for its spread ... they isolate the protagonist and limit themselves to doing a biography of pathology, too often concerning themselves with unascertained motives, or interpreting them in the wrong way; for a social elite the features of subordinate groups always display something barbaric and pathological«.

Gramscis kritik rammer ikke mindst Gustave Le Bon en ledende eksponent for massebevægelses-psykologien (crowd psychology). I bogen »The Crowd. A Study of the Popular Mind« fra 1895, portrætterer Le Bon oprørsgrupper/bevægelser som irrationelle, destruktive, voldelige, amoralske, primitive og uberegnelige. Deltagerne kom fra samfundets laveste lag og var nemme ofre for ledere og demagoger. Individet i gruppen tænker ikke, overvejer ikke konsekvenserne af sin fremfærd men handler direkte og reagerer direkte. Men værst af alt han lader sig vejlede af sine laveste instinkter og fordomme: »He is no longer himself, but has become an automaton who has ceased to be guided by his will«. Oprørsbevægelsen udvikler, iflg. Le Bon, en egen særskilt gruppe-psyke, der får medlemmerne til at ændre opfattelse, egenskaber og adfærdsmåde i en retning der let får karakter af »masseshysteri«, »massepsykose« og »masseaggression«.

Le Bons ideer om gruppe-psykologi og »massernes« irrationalitet blev ført videre af forskere som Freud, Ortega y Gasset, Pareto foruden en lang række historikere, konservative såvel som socialistiske skribenter. Og det gælder for en af de mere dominerende retninger inde for politologien/sociologien den såkaldte »politiske teori om massesamfundet«, at deltagerne i »masseadfærd« karakteriseres som rodløse og isoleret fra det øvrige

samfund uden forbindelse med nogen klasse eller formidlende gruppedannelser. Protestadfærden reflekterer ikke nogen klar og tydelig interesseartikulation og bæres ikke frem af et realistisk forhold til de egentlige urimeligheder i samfundet, men retter sig mod fjerne og urealistiske mål⁷.

Alternative og mere nuancerede gengivelser af og forklaringer på kollektive protestformer har imidlertid vundet frem efter anden verdenskrig. Struktur-funktionalisterne⁸ og repræsentanter for Chicago-skolen⁹ har bidraget til en omvurdering og »sociologisering« af forskningen i protest-»adfærd«, hvorimod det først og fremmest er nye tendenser blandt socialhistorikere og deres bestræbelse på at skrive »history from below« eller »histoire des mentalités«, som i dette afsnit har interesse.

I den franske historiker George Lefebvres studie »Foules revolutionnaires« fra 1934 sættes protest- og aktionsfænomenet ind i sin sociale og historiske kontekst¹⁰. Lefebvre skelner mellem på den ene side rutine forsamlinger som det at stå i kø efter brød eller at stimle sammen efter kirketid og på den anden side »frivillige« forsamlinger såsom demonstrationer og politiske møder for derved bedre at kunne kortlægge faserne i den sociale mobilisering og overgangen til sociale protester under den franske revolution.

Historikeren George Rudé, der i talrige publikationer har været optaget af de preindustrielle protestformer i England og Frankrig, anlægger et bredere netværks-orienteret syn på begrebet protestgruppe (crowd): »I am assuming the crowd to be what sociologists term a »face-to-face« or »direct contact« group and not any type of collective phenomenon ... in fact, our main attention will be given to political demonstrations and to what sociologists have termed the »aggressive mob« or the »hostile outburst« – to such ac-

7. Sandor Halebsky: »Mass Society and Political Conflict« (N. Y. 1976) kap. 3 hvori forfatteren foretager en god sammenskrivning af »massesamfunds« synspunktet og dertil hørende teorier.

8. En af de mest fremtrædende inden for denne retning er Neil J. Smelser hvis bog »Theory of Collective Behavior« (N. Y. 1962) har inspireret mange historikere blandt andre Rudé.

9. Jvf. eksempelvis Ralph Turner & L. Killian: »Collective Behavior« (N. Y. 1957).

10. Lefebvre: »Foules Revolutionnaires« i G. Bohn, Hardy Lefebvre: La Foule (Paris 1934).

tivities as strikes, riots, rebellions, insurrections, and revolutions«¹¹.

For at kunne fylde disse definitioner og begreber ud og for bedre at sætte dem ind i deres rette historiske perspektiv, opstiller Rudé en række kilde-nære spørgsmål: (a) selve begivenheden/aktionen skal nøje blotlægges inklusive forspil og efterspil; (b) den aktionerende gruppes størrelse og deltagernes erhvervsbaggrund – hvem stod som initiativtagere/ophavsmænd og hvem førte an under selve aktionen; (c) hvem og hvad var protesterne rettet mod og hvilke ideer og motiver lå til grund for handlingerne; (d) hvor effektivt fungerede de overordnede klasser og øvrighedens undertrykkelsesapparat og endelig (e) hvad blev resultatet på kort og på langt sigt af den iværksatte kollektive protestaktion?

Sine resultater, som hovedsagelig dækker over engelske og franske samfundsforhold i den preindustrielle periode, dvs. de år »during which a society is adapting itself to the changes brought about by rapid industrialization«, har Rudé summeret op under følgende seks overskrifter¹²:

– Typer af uroligheder. I det 18. århundredes første halvdel dominerede hungerrevolterne (food riots), mens egentlige industrielle stridigheder var yderst sjældne. For de fattige, arbejderne og de mindre næringsdrivende spillede brødpriserne en altoverskyggende rolle og lønnen forblev af mindre betydning: »When bread accounted for something like half, or more, of the working-men's budget ... the wage-earner was more concerned with the price of bread than with the amount of money in his pay-pocket«. Med industrialiseringen og arbejderorganisationerne ændrede billedet sig: Hungerrevolterne tenderede mod at forsvinde mens strejker og politisk inspirerede urbane opløb (urban riots) tog overhånd afledt af den tidlige radikalisme i England, den franske revolution i 1789 til og med arbejderbevægelsen og de socialistiske ideers fremkomst et halvt århundrede senere.

– Aktionsformer. Den gennemgående form

for protest var de såkaldte »direkte aktioner«. De forekom i byerne som rudeknusninger, afbrænding og nedrivning af huse og i landdistrikterne som maskinødelæggelse, brandstiftelse og udøvelse af folkelig priskontrol gennem optøjer. Kun sjældent rettede volden sig mod personer.

– Organisationsform. Urolighederne udviklede sig normalt fra en mindre begivenhed – som fx. en mindre forsamling uden for en brødbutik – til en større sammenstimlen af mennesker, der evt. kunne følge deres protester op med rudeknusning, uddeling af brød til en af »folket« fastsat pris, eller ligefrem nedbrænding af huse tilhørende de »skyldige«. Opløbene var nok »spontane« men langtfra tilfældige. De rettede sig mod bestemt udpegede personer og deres ejendomme.

– Lederskab. Rudé skelner mellem tre typer af ledere: den leder (leader-in-chief) i hvis navn folkemængden gjorde oprør; lederne på mellemniveau (intermediate leader), der udpeger hvilke huse, der skal tages under behandling og som leverer de til situationen passende slogans. Den tredje leder-type rekrutteredes blandt de bedst artikulerede og mest militante fra de protesterendes egne rækker, de var lokale og temporære. Med arbejderbevægelsens komme afløstes disse lokale, midlertidige og næsten anonyme førere af mere permanente og ideologisk formulerede beslutningstagere: »So, by the 1830s we find men emerging as leaders from the crowd itself, who are no longer occasional, sporadic and anonymous, but continuous and openly proclaimed«.

– Den preindustrielle protestgruppes sociale komposition. Rudé betegner dens sammensætning som blandet, både den mindre selvstændige og arbejderne var interesseret i at holde brødpriserne nede ligesom de begge var frataget elementære politiske rettigheder. Senere var det næsten udelukkende arbejdere som demonstrerede. På landet var det husmændene, småbønderne, landhåndværkerne

11. Rudé: »The Crowd in History« (Lond. 1964, revised edit. 1981) pp. 3–4.

12. Rudé har opsummeret og syntetiseret sine forskningsresultater i »Paris and London in the 18th Century. Studies in Popular Protest« (Lond.: 1974) afsnittet: The Pre-Industrial Crowd.

og landarbejderne, der rejste sig i protest. I byerne ser vi den mindre detailhandler og kroeger, den mindre håndværksmester samt faglærte såvel som ufaglærte arbejdere. Protestdemonstrationerne blev oftest ledsaget af en del yngre mænd/drenge ligesom der forekom indslag fra den bedrestillede del af middelklassen.

– Motiverne eller ideologien bag urolighederne er for Rudé et af de vanskeligste spørgsmål at besvare. Han hælder til den anskuelse, at det særlige ved den preindustrielle protestgruppes ideologi var forbindelsen til de traditionelle livsværdier, sociale hierarkier og fordelingsmekanismer. Det var anslaget mod disse traditioner (under navnet »fremskridt«) fra kapitalejere, købmænd og stat, der fik befolkningen til at reagere med krav om tilbagegivelse af »tabte rettigheder« under paroler som »en retfærdig løn« og »en retfærdig pris«.

Rudé er opmærksom på at ikke alle førindustrielle protester følger denne sammenkrivning (model). Derimod er den velegnet til i hovedtrækkene at adskille den folkelige protest i perioden ca. 1700/30 til 1850 fra begivenheder af en lignende observans både før og efter. Den gengiver de folkelige protester deres rationalitet og målrettethed og viser det meningsfyldte i at økonomisk og politisk undertrykte befolkningsgrupper tog loven i egen hånd og med tiden satte en bevægelse igang hen mod en demokratisering af samfundsordenen.

Det er ikke for lidt sagt, at Rudés metodologiske approach har dannet skole, og ikke så få sociologer og socialhistorikere har søgt at nuancere og bygge videre på Rudés konceptualisering: E. P. Thompson har vundet bred accept med introduktionen af begrebet »moral economy¹³« og E. J. Hobsbawm har klassificeret de ikke-tilpassede (marginale) protestbevægelser under betegnelserne primitive

og arkaiske¹⁴. Dirk Hoerder fremhæver de folkelige protesters defensive og konservative karakter¹⁵ og B. Moore, jr., understreger de protesterendes opfattelse af retfærdighed og især uretfærdighed som drivkraften bag de folkelige opstande¹⁶. Atter andre såsom Perrot, Stearns, Ladurie, Karlbom, Pinkney, m. fl. peger på oprørsbevægelsernes kompleksitet deres detalrigdom og folkloristiske islæt¹⁷.

Vor viden om kollektive aktioner, protestgrupper og sociale tilstande i det 18. og 19. århundrede er øget betragteligt med Rudé og hans efterfølgere men viser samtidig hen til en række mangler og begrænsninger i den hidtidige forskning.

I praksis (måske i mindre grad programmatisk og teoretisk) har Rudé anvendt en ret så snæver aktions-opfattelse ensbetydende med manifeste (voldelige) protester vendt mod dominerende grupper og klasser. Derved ses der bort fra sammenstød mellem ligestillede konkurrerende grupper og der gøres heller ikke opmærksom på de mange mod-revolutionære patriotiske klikker, der stod for social orden og som gav deres loyalitet tilkende overfor regimet med moddemonstrationer og sympatidemonstrationer. Der har også været en tendens til at se de store strejker og demonstrationer, der fulgte med den begyndende og mere etablerede arbejderbevægelse som udtryk for en overordnet national bevægelse og ikke nogle umiddelbare økonomiske og sociale spændinger. Det for afgrænsede aktionsbegreb er også med til at fjerne den teoretiske og empiriske forbindelse mellem rutine politik/aktioner og de mere diskontinuerlige abrupte og ofte politisk inspirerede opstande. Sagt på en anden måde, så drejer det sig om at kunne relatere aktioner og protestbevægelser til omfattende ofte langsigtede ændringer i de socioøkonomiske og magtpolitiske faktorer således, at befolkningsgruppers aktions-re-

13. Oprindelig fremsat i artiklen »The Moral Economy of the English Crowd in the 18th Century« i *Past & Present* 50-1971, pp. 76-136.

14. E. J. Hobsbawm: »Primitive Rebels« (Manchester 1959).

15. D. Hoerder: »Crowd Action in Revolutionary Massachusetts, 1765-1780« (N. Y. 1977).

16. Barrington Moore, Jr.: »Injustice« (1978).

17. Disse og flere andre forfattere er refereret i bibliografien. For en oversigt med vægt på de metodologiske aspekter se M. Rejai: »Theory and Research in the Study of Revolutionary Personnel« i T. R. Gurr (ed.): *Handbook of Political Conflict* (N. Y. 1980).

pertoire ikke på forhånd læses fast i begrebsdiktomier som preindustrielle versus industrielle, traditionelle v. moderne og primitive v. sofistikerede.

III. Repertoier af kollektive aktioner

I stedet for at analysere hvorledes omfattende samfundsændringer i lighed med kapitalakkumulation, proletarisering og statsdannelse de sidste tre- til firehundrede år har påvirket befolkningens organisations- og aktionsformer, vælger jeg at fortsætte den mikroanalyse som Rudé lagde grunden til men med vægten på hvad den amerikanske sociolog og historiker Charles Tilly kalder »repertoires of collective action«.

Betegnelsen »kollektiv aktion« foretrækkes i modsætning til de meget anvendte social protest, oprør, revolter, kollektiv adfærd, social bevægelse og politisk deltagelse, der nok så meget afspejler de til enhver tid siddende magthaveres opfattelse af situationen. Vigtigere er imidlertid distinktionen mellem kollektiv »adfærd« og kollektiv »aktion«. Hvor førstnævnte betoner de (social) psykologiske forklaringsvariabler i forbindelse med foranderlige norm- og værdisystemer, der understreger »aktions«-argumentet den rationelt kalkulerende aktør med særlig henblik på gruppers kamp om ressourcer. Ideen bag et »repertoire« af kollektive aktioner har Tilly formuleret således:¹⁸

»Within any particular time and place, the array of collective action that people employ is (1) well defined and (2) quite limited in comparison to the range of actions that are theoretically available to them. In that sense, particular times, places and populations have their own repertoires of collective action. On the whole, the exist-

ing repertoire only changes slowly. At a given point in time, it significantly constrains the strategy and tactics of collective actors«.

Disse tanker om et repertoire af kollektive aktioner adskiller sig fra to andre opfattelser: Den for hvem folkelige protester følger et universelt og forholdsvis ensartet mønster og den som alene opfatter de aktionerende som taktikere, der benytter enhver given lejlighed til at fremme og/eller forsvare deres interesser. Heroverfor fremgår det, at

»... the idea of a repertoire implies that the standard forms are learned, limited in number and scope, slowly changing, and peculiarly adapted to their settings. Pressed by a grievance, interest, or aspiration and confronted with an opportunity to act, groups of people who have the capacity to act collectively choose among the forms of action in their limited repertoire«.

Ved at sammenstille det 18. århundredes aktionsrepertoire med det 19. århundredes, bliver det tydeligere hvad som menes med ændringer i et repertoire af kollektive aktioner¹⁹

Det 18. århundredes repertoire, som havde sin oprindelse i det syttende århundrede og strakte sig til et godt stykke ind i det nittende, indbefattede i sin udførelse:

- a. en anvendelse og overtagelse af autoriteternes egne aktionsformer enten som karikatur eller ved overlagt brug af autoriteternes forrettigheder i lokalsamfundets navn;
- b. en fælles optræden af deltagere som medlemmer eller som repræsentanter for en af loven defineret korporativ enhed eller lokalitet i stedet for som repræsentanter for specielle interessegrupper;
- c. en tendens til at appellere til magtfulde

18. Tilly: »Repertoires of Contention in America and Britain, 1750–1830« i M. Zald a. J. McCarthy (eds.): *The Dynamics of Social Movements* (Camb. Mass. 1979) p. 131.

19. Tilly: »Nineteenth-Century Origins of our Twentieth-Century Collective-Action Repertoire«, Center for Research on Social Organization (CRSO), University of Michigan, Ann Arbor, Working Paper no. 244.

- personer og instanser for at afhjælpe uretfærdigheder eller for at påkalde sig beskyttelse mod udenfor stående autoriteter;
- d. en udbredt anvendelse af autoriserede offentlige højtideligheder/fester til at fremføre klager og krav;
 - e. en tilegnelse af en varieret pietetsløs symbolisme i form af effigener, karnevals-karikaturer, pantomime og andre rituelle givelser for på den måde at gøre andre opmærksom på sine klagemål;
 - f. en sammenstimlen i nærheden af de protesterendes egen bopæl og en slutten op om dem som er blevet uretfærdigt behandlet – modsat pladser og symboler for den offentlige magt.

Der er her tale om et lokalt og patroniseret repertoire, der historisk omfattede rutineaktioner som hungeropløb, nedrivning af markhegn og besættelse af private jorde, ødelæggelse af maskiner, afbrænding af høstakke, »Rough Music«, opstilling og nedbrænding af effigener, karnevals-optog, rudeknusning, nedrivning og afbrænding af private huse, kampe mellem (ungdoms) bander fra rivaliserende landsbyer, angreb på skatteopkrævere og omvandrende grupper af soldater. Andre og lignende aktioner udgjorde det 18. århundredes repertoire, hvorimod det 19. århundrede viser hen til ganske andre fremførelsesformer:

- a. en relativ autonom aktionsform som kun yderst sjældent benyttedes af magthaverne;
- b. en hyppig fremsættelse af specifikke interesser under dække af foreninger og organisationer;
- c. en direkte udfordring af rivaliserende grupper og autoriteter især nationale autoriteter og deres repræsentanter;
- d. en tydelig og velovervejet organisering af forsamlinger og møder til forelæggelse af krav;
- e. en større anvendelse af programmer, slogans og symboler som tegn på fælles tilhørsforhold til en interessegruppe;

- f. en langt større brug af offentlige rum og pladser til forsamlinger, demonstrations- og mødevirksomhed.

De aktionsformer vi her står overfor karakteriseres som autonome og nationale og eksemplificeres af strejker, boycotts, demonstrationer i forbindelse med valg møder, underskrifts-marcher, planlagt terrorvirksomhed og organiserede oprør. Til tider vil nogle af disse aktioner optræde samlet på vegne af befolkningsgrupper, som ikke er repræsenteret i det politiske system og danne en social bevægelse.

Forskellen mellem det attende og nittende århundredes repertoire er det muligt at præsentere i et to-dimensionalt diagram som angivet på næste side.²⁰

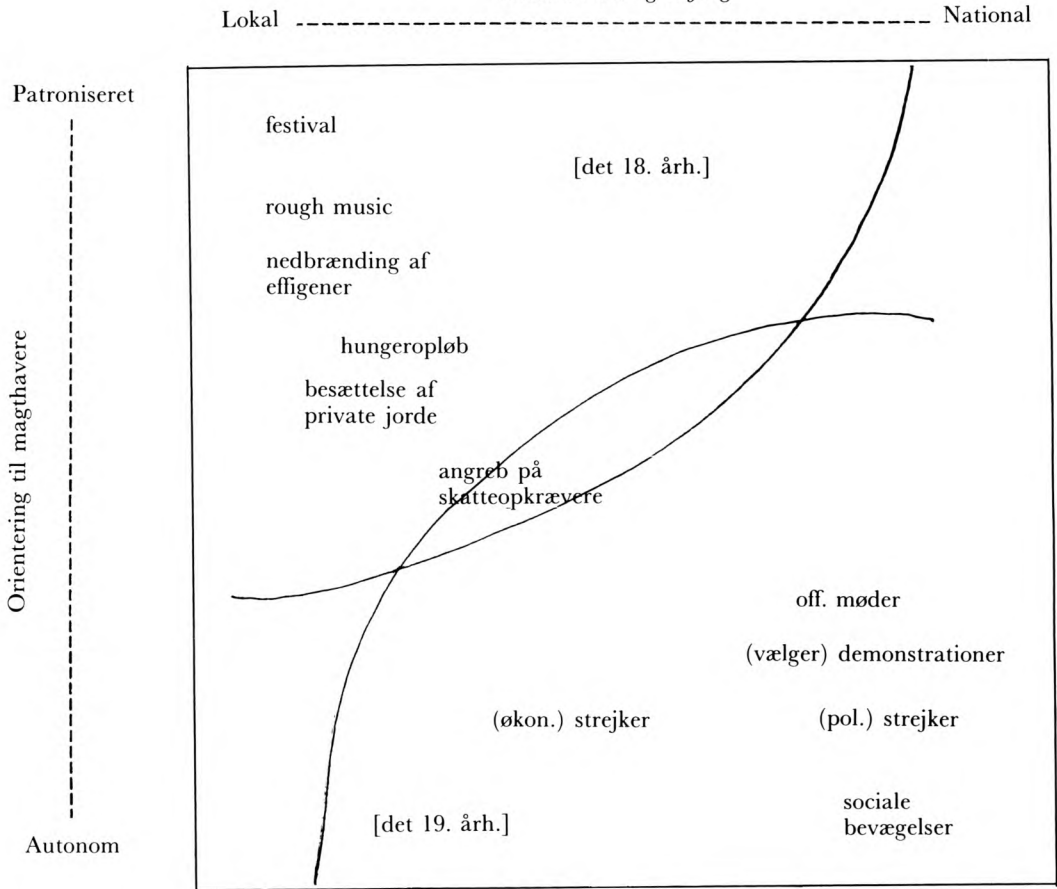
Lidt for skematisk og statisk indikerer figuren et skift i aktionsformerne fra at være patroniserede og lokale til at være autonome og nationale, med den overlappning som altid vil finde sted.

Ældre tiders politiske liv (politiske system) udspillede omkring mere eller mindre korporative enheder i egenskab af lav, lokalsamfund, religiøse sekter, som hævdede deres legitime rettigheder. Loven og de lokale autoriteter forsvarede og var forpligtede til at styrke disse kollektive rettigheder og indirekte de korporative grupper, hvis repræsentanter var berettiget til offentligt at føre klager frem overfor ligestillede grupper og øvrigheden. Uden for disse rammer havde ingen som ikke var anerkendt og støttet af etablerede autoriteter ret til at stille krav eller til at træde kollektivt frem.

Dette politiske system undermineredes i løbet af det 18. og første halvdel af det 19. århundrede med udviklingen af kapitalistiske organisationsformer, voksende kapitalakkumulation, en styrkelse af statsmagtens grundlag og en omsiggribende proletarisering af landbobefolkningen, der i løbet af det 19. århundrede koncentreredes til byområder. Lønarbejdets udbredelse, en større fysisk og geografisk adskillelse mellem klasser i samfundet

20. Ibidem p. 8.

Aktionens mål og omfang

og en nedbrydelse af traditionelle autoritetsbånd og hierarkiske magt-strukturer kunne ikke undgå at få indflydelse på den måde den afhængige del af befolkningen organiserede sig, artikulerede deres politiske interesser og aktionerede kollektivt.

De trendbestemte og dikotome forsøg på at beskrive hvorledes aktionsformerne har ændret sig over en periode på to til trehundrede år er alt for restriktive i forhold til »virkeligheden« og siger kun lidt om forandringerne og variationerne i forskellige befolkningsgrupper, lokaliteters og bevægelers valg og tilegnelse af et aktionsrepertoire: »The agenda for the study of repertoires therefore consists, first of determining whether reper-

toires, in some strong sense of the word, actually exist and, second, of examining how and why the particular forms of collective action vary and change²¹«. Hvad Tilly hermed lægger op til er etableringen af en kollektiv aktions biografi, der tager form efter almindelige menneskers interaktion med lokale og nationale autoriteter foruden samspillet mellem interesse, social organisation og aktion.

For at gøre sig denne opgave overkommelig og for at holde sig inden for rammerne af det konfliktteoretiske paradigme, benytter Tilly i stedet for begrebet »kollektiv aktion« det noget bredere »contentious gathering« defineret som »an occasion on which several people assemble and visibly make a claim which would, if realized, affect the interests of some

21. Tilly: »As Sociology Meets History« (N. Y., 1981) p. 163.

other person(s) and group(s)²²«. Definitionen er tilstrækkelig bred til at omfatte hvad adskillige forskere har studeret under betegnelsen kollektiv aktion, social protest, kollektiv adfærd, social bevægelse, m.v. og viser desuden hen til forbindelsen mellem menneskers/gruppers daglige forfølgelse af deres interesser og udbrud af aktivitet som opløb, revolter og revolutioner.

Næste skridt bliver at forbinde ideen om et repertoire og definitionen på en »contentious gathering« (CG) med empirien. Kildematerialet og den kode-procedure som omtales nedenfor holder sig til Tilly og hans medarbejders studie af kollektive aktioner i Storbritannien 1828 til 1834 foruden London området 1758–1834.

Den mest omfattende og homogene kildeserie er samtidens aviser og tidsskrifter hvortil kommer trykte parlamentsdebatter og diverse politiarkiver. Der er blevet registreret ca. 150.000 enkelt-artikler dækkende omkring 15.000 aktioner (CG). Yderligere krydskontrol til oplysning om kildernes og oplysninernes proveniens kan dog reducere dette antal. Der gøres endvidere meget ud af at indsamle data om befolkningen, produktionen og de fysiske omgivelser for siden at korrelere disse informationer med de respektive aktions-data.

Efter at oplysningerne om en bestemt hændelse defineret som »action(s) around a particular issue, occurring in a continuous time span, involving basically the same set of claimmakers« er blevet samlet på et generallieblad (an event section) og vi således har fået en almen beskrivelse af begivenheden (indeholdende navngivning af hændelsen; forsamlingsform; mål for aktionen; antal deltagere; tidsfastsættelse; stedsangivelse; varighed; kilder; m.v.), foretages der en kodning af de i aktionen deltagende grupper (a formation section): detaljerede oplysninger om antal og de i aktionen deltagende grupper fra

aktionen begyndelse til den blev afblæst eller opløst. Registrering af formationer og evt. subformationer. Navngivning af deltagende grupper og enkeltpersoner inklusive de grupper og personer overfor hvem der rejstes krav.

Der foretages også en registrering af de deltagende gruppers/formationers handlinger (an action phase section) både før, under og efter aktionen. Således at man blot ved at læse kodebladet eller følge sekvenserne på skærmterminalen får et klart indtryk af aktionens forløb og faser. Som hovedregel starter en ny aktionsfase når en gruppe/formation begynder at stille krav; svarer på et af andre fremsat krav; holder igen med at respondere på et fra anden side fremsat krav; skifter lokalitet og ændrer sammensætning (som fx. når nye grupper kommer til eller når allerede tilstedeværende grupper vokser i størrelse).

En selvstændig sektion (a source section) tager sig for at beskrive kildernes oprindelse, mens en femte sektion gør det muligt at indføje mere generelle udsagn om begivenheden og selve kodeprocessen. Det skal også bemærkes, at der til brug for kodningen anvendes enten et kort spørgeskema til de mange og mindre kollektive aktioner eller et langt skema til de særlig store og komplicerede aktioner. Hvad jeg har beskrevet her er kun en noget forenklet fremstilling af principperne bag kodebogens spørgeliste, for nærmere oplysning må jeg henvise til »the Great Britain Study-Codebook«.

Det har været og er stadigvæk normalt med kodelisten at oversætte de indsamlede (kvalitative) oplysninger til numeriske størrelser (fx. havnearbejdere = 058; politi = 079) før de lagres på magnetbånd (lidt ufint også kaldet »stone age computing«). Tilly og hans medarbejdere benytter derimod et såkaldt »interactive direct-entry system²³«, hvor indkoderen placeret foran en skærmterminal direkte indtaster de relevante informationer efter et på forhånd udarbejdet program (der selv-

22. Tilly and Schweitzer: »How London and its conflicts changed shape: 1758–1834« i *Historical Methods*, vol. 15, no. 2-1982, p. 68. Bemærk desuden H. Volkmann: »Kategorien des sozialen Protests im Vormärz« i *Geschichte u. Gesellschaft*, 3. Jahrg./Heft 2.

23. Systemet er udførlig omtalt i R. A. Schweitzer a. S. C. Simmons: »Interactive, Direct-Entry Approaches to Contentious Gathering Event Files«, CRSO Working Paper no. 183–1978.

følgelig ligger tæt op af/er identisk med kodebogens spørgeliste). Indførelse af oplysninger om fx. deltagende grupper og fremsatte krav sker i alfabetisk (ikke numerisk) form: hvis grupper af soldater i kilden benævnes »gendarmer« eller »sodfolk« og hvis kravene lød på »fem øre mere i timen« eller »ned med kongen og hans sammensvorne« så indføres disse i deres oprindelige form tillige med et »summary name«. Denne fremgangsmåde gør det muligt at bevare væsentlige sider af kildens informationsrigdom og udsagnskraft. De som herefter ønsker at studere kollektive aktioner og sociale konflikter i Storbritannien i den omhandlede periode kan, alt efter de særlige problemstillinger de ønsker besvaret, omkode de informationer, der er blevet indsamlet og lagret. Lagringen af data er sket ved hjælp af MICRO hentet fra the Institute for Labor and Industrial Relations at the University of Michigan, Ann Arbor, hvorimod mere avancerede statistiske analyser sker ved fra MICRO at overføre de nødvendige data til MIDAS (Michigan Interactive Data Analysis System).

Den måde studiet af repertoireer af kollektive aktioner metodisk og teknisk er bygget op på har i første række til hensigt (kvantitativt) at sammenkoble nogle aktionsformer i en diakron og synkron struktur. Det kvalitative aspekt kommer ind, når begivenhederne og deres enkeltelementer kædes sammen med de politiske, demografiske og økonomiske omgivelsesvariabler for på nærmere hold:

1. at studere ændringerne og udviklingen i typer af kollektive aktioner,
2. at analysere variationerne i et repertoire af kollektive aktioner i henhold til lokalitet, gruppe og bevægelse,
3. at analysere hvilke grupper der var i besiddelse af et fleksibelt innovativt repertoire og hvilke grupper der var meget lidt villige til at forny sig (et restriktivt repertoire), og
4. at studere former for konflikter og forsam-

linger der normalt ikke kvalificerer som kollektiv aktion, men alligevel kan øve indflydelse på disse.

Ideen om og beskrivelsen af et repertoire foregår indenfor rammerne af nogle teoretiske overvejelser. Tilly benytter sig af to generelle modeller²⁴: en »politik model«, som skildrer interaktionen mellem forskellige interessegrupper og med statsmagten, samt en »mobiliseringsmodel«, der angiver de betingelser under hvilke mennesker med fælles interesser handler kollektivt eller ikke formår at handle alt efter de omkostninger og goder som et valg mellem alternative aktionsformer fører med sig: »We think of the available sources of action, in turn, as being limited by the resources the group in question have already accumulated, by the repression and facilitation being extended to them by other groups, and by the repertoire of means of action with which the group is already familiar«. Med andre ord så antages det, at et repertoire af kollektive aktioner varierer som en kombineret funktion af interesser og organisation foruden interaktion med autoriteter.

De interesser som forener mennesker har rødder i produktionsmåden eller mere nøjagtigt i produktionens organisering. Det er imidlertid først, når folk har udviklet sociale organisationer til støtte for deres fælles (objektive) interesser, at de formår og eventuelt vælger at forsvare og/eller fremme deres interesser overfor andre grupper. Da enhver (kollektiv) handling og ikke-handling er forbundet med risici alt efter egen og modpartens magtbasis, bliver det nødvendigt at undersøge forandringerne i gruppens magtposition som bestemmende for aktionsformerne og aktionsniveauet.

IV. Kollektive aktioner i Vesteuropa ca. 1500-1850

Definitionen på et repertoire af kollektive aktioner og efterfølgende typologisering af de

24. Om teoriens formelle opbygning jvf. Tilly: »From Mobilization to Revolution« (Addison-Wesley Pub. Company, 1978).

forskellige aktionsaspekter har kun været et første skridt til en bestemmelse af kontinuiteten henholdsvis diskontinuiteten i den måde almindelige mennesker optrådte samlet og førte deres krav frem. En klassificering af denne interaktions- og konfliktproces i perioden mellem 1500 og 1850 er blevet forsøgt af Charles Tilly. Han deler de kollektive aktioner ind i tre hovedtyper efter de krav som ligger bag:²⁵

»Konkurrerende« aktioner/krav (competitive actions) hvor ligestillede deltagere gør krav på de samme ressourcer som fx. en rivaliseren mellem tilstødende landsbyer eller gentagne rituelle chikanerier mellem grupper af håndværkere. I mere generel forstand er der tale om vedvarende stridigheder mellem lokale grupper inden for et begrænset lokalt politisk system. Den anden hovedkategori omtales som »tilbageskuende« (reactive) og refererer til grupper, som føler deres etablerede interesser truet og derfor stiller krav om geneablering af hidtidige rettigheder og distributionsmønstre. Modsat den »fremadskuende« (proactive) aktion hvorunder grupper påberåber sig rettigheder og ressourcer de ikke før har været i besiddelse af. – I kronologisk orden ser det i følge Tilly ud til, at den konkurrerende aktionsform dominerede størsteparten af det femtende og sekstende århundrede for langsomt at vige pladsen for den reaktive form, der skulle beherske den politiske arena fra det syttende til et stykke ind i det nittende århundrede, hvorefter den proaktive aktionsform overtog initiativet.

Der skulle hermed være skabt basis for og sat rammer for en mere detaljeret gennemgang af divergerende aktionsformer og hvorledes transformationen fra en hovedkategori til en anden satte sig igennem i forskellige lande på forskellige tidspunkter med vægten lagt på overgangen mellem de reaktive og proaktive konflikter i England, Frankrig, Tyskland og Skandinavien²⁶.

Litteraturen om kollektive aktioner i det 16. århundrede har været mere optaget af at skildre de store voldelige revolter og revolutioner end de hyppigere forekomne rivaliserende stridigheder, der involverede langt flere mennesker og prægede deres hverdag på en mere fundamental måde. Eksempel på en meget udbredt konkurrerende aktionsform er den såkaldte »Charivari« hvis engelske version går under navnet »Rough Music«. Ungdommen i byerne og landsbyerne manifesterede og varetog deres interesser ved under offentlige ceremonier og parader højlydt at spotte og advare de personer eller instanser, som krænkede deres rettigheder og »regler« (ritualiseret mobning). Varede sådanne »optøjer« mere end et par dage eller tiltrak de et for stort antal unge, foruroligedes myndighederne, der herefter måtte overveje om der med magt skulle skabes »ro og orden«. Kampe mellem ungdomsbander fra nærtliggende landsbyer hørte til dagens orden ligesom stridigheder mellem studentergrupper mellem forskellige afdelinger af soldater, mellem soldater og civilister mellem etniske og religiøse grupper og mellem rivaliserende grupper af håndværkere eller håndværkerlav, der stødt sammen under afholdelse af deres processioner: »Irgendwie erscheinen diese Formen des Handelns dem Menschen des 20. Jahrhunderts – der gigantische Kriege und Mاسsemorde gesehen hat und für den »seriöse« Politik nationalen oder gar internationalen Bezug hat – trivial, drollig und altmodisch. Sie waren in der Tat gewöhnlich von geringem Umfang, kurzlebig und mehr von lokaler Bedeutung. Sie waren selten verbunden mit revolutionären Bewegungen oder grossen Rebellionen. Indessen hinterliessen sie jedoch ihrem Zoll Toten und Verletzten, in Kriegszeiten vermischten sie sich mit wesentlichen Konflikten«²⁷.

Der er talrige eksempler på konkurrerende sammenstød til langt ind i 1600- og 1700-tal-

25. Tilly: »From Mobilization to Revolution« opus cit. kap. 5.

26. Kun den nødvendigeste litteratur er medtaget i noterne til dette afsnit og i stedet har jeg foretrukket at vedlægge artiklen en relativ fyldig bibliografi.

27. Tilly: »Hauptformen kollektiver Aktion in Westeuropa 1500–1975« i Geschichte u. Gesellschaft 3. Jahrg./Heft 2, p. 154.

let, men i og med at nationalstaten udvidede og styrkede sit magtgrundlag og de kapitalistiske markedsprincipper slog igennem, blev det mere almindeligt med »tilbageskuende« eller hvad David Sabeau har kaldt »traditionelle« konflikter.

Til disse hører blandt andet bønder, andre landsbyboere og byboeres modstand mod skatteopkrævere og grupper af soldater, der i kongens navn krævede fødevarer, husly og penge foruden andre goder; protester vendt mod repræsentanter fra statsmagten, der søgte at udvide deres privilegier til og med indgreb overfor personer, der krænkede etablerede rettigheder og moralbegreber især h.ang. distributionen af fødevarer. Dertil kommer bønder og husmænds reaktion på godsejere, der i fremskridtets navn omlagde og udvidede deres jordtilliggende eller øgede bøndernes arbejdsbyrde og afgifter. For Norges vedkommende daterer Halvdan Koht overgangen til disse mere »klasse«-orienterede konflikter til perioden efter år 1600: »Desse opprøra innleier ein reisingssperiode omkring år 1600. Dei fleste følger same mønster: Det blir ført fram klager på ekstraskatter og avgifter eller på inndrivingsmåten. Klagene blir avvist og dette tenner ein ulmende misnøye mot futar og jordherrarar. Av og til blir desse drepne, av og til blir dei pressa til å innrømme lettare vilkår. Men ved hjelp av herrmakt frå andre landsdelar eller leigeknektar frå utlandet blir opprøra slått ned. Førarane blir sette fast, dømde for oppvigleri og som oftast avretta. Deira medskyldige misser gardane eller må betale store bøter til krona«²⁸.

Ved siden af skatteoprøret er det fremdeles hungerrevolten, som har haft forskningens bevågenhed. Hungerrevolter var ikke at betragte som isolerede opgivne reaktioner på sult og stigende priser på fødevarer, men gennemløb nogle forholdsvis veldefinerede faser: Det begyndte ofte med, at en utilfreds folkemængde foranstaltede et direkte angreb på den person eller vedkommendes ejendom, som stod anklaget for at holde korn tilbage fra markedet eller som profiterede ekstra via salg til omrejsende kornopkøbere. Efter at

have konfiskeret lageret fastsattes af den protesterende forsamling en pris til hvilken varerne afsattes. Endelig tog man sig for at forhindre udskibningen eller på anden vis eksport fra egnen af de for den almindelige befolkning nødvendige fødemidler. Der er med andre ord tale om en række handlinger som dels kan opfattes som en kritik af myndighederne, og dels havde til formål at omfordele nogle basale livsfornödenheder efter nogle allerede vedtagne normer. På kort sigt førte aktionerne til et fald i priserne, bragte mere korn på markedet og på lidt længere sigt tilskyndede de øvrigheden til at udbrede og omlægge distributionskanalerne.

Baggrunden for skatteoprør og hungerrevolter samt flere andre såkaldte tilbageskuende konflikter ligger i den ekspanderende kapitalisme og statsdannelse: Kapitalisme/kapitalakkumulation og det vil i realiteten sige godsejere, kapitalstærke grupper i byerne foruden strata blandt bønderne udfordrede med kommercialiseringen af produktionen, markedet og arbejdskraften ikke alene landbobefolkningens kollektive udnyttelse af jorden, men også det sociale fundament solidariteten hvilede på. Bøndernes tab af retten til at udnytte »overdrevet« og den fælles adgang til vand- og skovressourcer forløb parallelt med en overgang til pengeøkonomi og en tiltagende social differentiering landsbyboerne imellem. Resultatet blev, at den rurale sociale organisation langsomt men sikkert undermineredes godt hjulpet af et omsiggribende statsapparat, der til støtte for et ekspanderende militærapparat og et ligeledes voksende administrativt bureaukrati måtte udskrive stadig mere tyngende skatter. For at kunne betale disse var bonden henvist til at markedsføre sine produkter. Staten så derfor en fordel i at støtte et frit marked for land, produkter og arbejdskraft, der uhindret af restriktioner og lokale traditioner samt privilegier forholdsvis gnidningsfrit lod sig beskatte. – »Under the set of policies loosely called mercantilism, the western states which grew up with capitalism generally promoted the marketing of agricultural products as a way

28. Reidar Almås' forord til H. Koht: »Norsk Bondereising« (Pax, 1975/1926).

of maintaining their armies, staffs, and capital cities«²⁹.

Kapitalisme og statsdannelse skabte i forening forudsætningerne for og gav bønderne incitamentet til en ekspansiv markedsorienteret økonomi baseret på betalt arbejdskraft. Konsekvenserne af denne omlægning blev med tiden, at et stort antal bønder gik over til at blive landarbejdere eller måtte tage beskæftigelse i manufaktur- og servicesektoren. Kun relativ få slog sig igennem som kapitalistiske småproducenter. Hvorvidt bønderne under disse omstændigheder ydede aktiv kollektiv modstand afhang dels af de alternative muligheder for udnyttelse af landbrugsarealerne og beroede dels på styrken af den lokale solidaritet og bevidsthed om egne (lokale) rettigheder sat overfor den rurale elites magt og autoritet.

Ved at overføre centret for økonomisk aktivitet fra landdistrikterne til byområderne og ved i højere grad at integrere bondebefolkningen i et nationalt økonomisk marked gjorde kapitalismen sit til, at en del af magtgrundlaget for godsejereliten forsvandt samtidig med at det udvidede informationsnet lettede rekrutteringen af bønder til bredere protest- og massebevægelser. Svækkelsen af den lokale overklasse satte endvidere spørgsmålstejn ved legitimiteten af de overleverede patriarkalske bånd ligesom kontakten med byerne og deres grupper af intellektuelle og politiske bevægelser fremmede mulighederne for ideologisk påvirkning³⁰.

Hungerrevolten af E. P. Thompson fortolket som »the resistance of eighteenth-century consumers to the adoption of laissez-faire principles in the marketing of foodstuffs« afløste allerede i slutningen af det 17. århundrede skatteoprøret som den hyppigste form for kollektiv aktion. Kommersialiseringen af fødevarerforsyningen foregik sideløbende med en proletarisering af land- og bybefolkningen. Det vil sige, at stadig færre mennesker i landområderne såvel som i byerne kunne forsørge

sig selv med levnedsmidler – fra at være småproducenter, gik de over til at blive konsumenter. Så længe der i den lokale befolknings (konsument) bevidsthed var balance i forholdet mellem produktion og konsumtion (= et rimeligt prisniveau) herskede der ro og orden, men når lokale godsejere/storbønder og brødbagere profiterede uforholdsmæssig meget af et fald i udbuddet af kornprodukter eller når købmænd borttransporterede korn fra det lokale marked protesteredes der på en måde (som angivet ovenfor), der vidner om disciplin og målrettethed. Hungerrevolterne fordelte sig derfor mere efter tid og sted for afholdelse af markedsdage end efter de reelt hungerramte områder.

Men efterhånden som den lokale solidaritet gik i opløsning under indtryk af industrialiseringen, urbaniseringen og kapitalismens udbredelse og det nationale marked til fordeling af fødevarer udbyggedes aftog mulighederne og grundlaget for at involvere sig i kollektive protester.

Hungerrevolten forsvandt i England efter 1820 i Frankrig og Tyskland kort efter 1850, mens der i Sverige er eksempler på hungeropløb helt frem til 1867. Alligevel var det ikke ualmindeligt med ikke hunger-»revolter« men derimod hunger-»demonstrationer/marcher« i de fleste vesteuropæiske lande i det 20. århundredes første halvdel. Disse var ikke lokale men appellerede til centralmagten om at bedre forsyningen af fødevarer under krise og krigslignende tilstande.

Nationalstaten og kapitalismens overvindelse af bøndernes modstand, skatteoprørets forsvinden og nedgangen i antallet af hungerrevolter betød nok, at de reaktive konfliktformer var aftagende men ikke at konfliktniveauet som helhed var under afvikling snarere tværtom. Nye aktionsformer hvis deltagere stillede krav til andre grupper om ressourcer de ikke hidtil havde været i besiddelse af be-

29. Tilly: »Whom, What, How and Why European Rural People Resisted« CRSO Working Paper no. 253-1982, p. 7.

30. Manfred Hildermeier: »Agrarian social protest, populism and economic development« i Social History vol. 4, no. 2-1979, pp.323–25.

gyndte at vinde frem. Kravene gik ikke kun på bedre økonomiske forhold men rettede sig også mod det (nationale) politiske system i en kamp som i stigende grad involverede byernes arbejderbefolkning. At tidsfæste overgangen fra tilbageskuende til fremadskuende aktionsformer lader sig kun gøre med en vis usikkerhed. Tilly siger herom, at³¹

»the timing of the swing from reactive to proactive occurring in various parts of Europe depended on two main factors: the cronology of the nationalization of production, distribution, and power, and the growth of complex organizations as vehicles of collective action. Both happened relatively early in France; a little later in Germany; later, and in a more prolonged fashion in Italy. If we were to survey the rest of western Europe, we would find the crucial transition occurring earlier – before the 1840s – in England, later in Spain and Portugal, and so on. In fact, we would discover a considerable connection among nationalization of economics and politics, the rise of complex organizations, industrialization and urbanization«.

E. J. Hobsbawm har med bogen »The Age of Revolution 1789–1848« ligeledes søgt at markere kronologien i og tidspunktet for de væsentligste ændringer i mønstret for politisk rejsning.³²

»Unlike the revolutions of the late eighteenth century, those of the post-Napoleonic period were intended or even planned. For the most formidable legacy of the French Revolution itself was the set of models and patterns of political upheaval which it established for the general use of rebels anywhere ... we shall see, 1830 marks an even more radical innovation in politics: the emergence of the working-class

as an independent and selfconscious force in politics in Britain and France, and of nationalist movements in a great many European countries ... in Britain and Western Europe in general it dates the beginning of those decades of crisis in the development of the new society ... the third and biggest of the revolutionary waves, that of 1848, was the product of this crisis ... what had been in 1789 the rising of a single nation was now, it seemed, »the springtime of peoples« of an entire continent«.

Tillys strukturelle argumentation og Hobsbawms mere begivenhedsorienterede kommentarer peger begge på slutningen af det 18. og første halvdel af det 19. århundrede som perioden, der markerede transformationen til et nyt aktionsrepertoire – et repertoire som danner grundstammen i de aktionsformer det 20. århundredes vesteuropæiske befolkning har til sin rådighed. Jeg vil i det følgende trække nogle nye eksempler frem, der angiver hvorledes denne overgang har fundet sted i England, Frankrig og Tyskland for derefter at indplacere det lidt vi ved om de skandinaviske protestbevægelser i dette større europæiske tidsskema.

J. Stevenson siger om forandringerne i de engelske aktionsformer³³, at »... after a short period in which food rioting existed side by side with other forms of popular protest, it quickly gave way to other forms of popular protest« hvormed hentydes til organiserede industriel-urbane konflikter. Nedgangen i antallet af hungerrevolter betød dog ikke umiddelbart at de rurale konflikter forsvandt, men derimod at de ændrede karakter.

Priserne på basale levnedsmidler var efter Napoleons-krigene for nedadgående »and the labourers' attention was concentrated on wages and unemployment. So in 1830 the most widespread demands were for wages of from 2s. to 2s. 6d. a day³⁴«. Disse krav stam-

31. Charles Tilly, Louise Tilly, Richard Tilly: »The Rebellious Century 1830–1930« (Camb. Mass., 1975) p. 254.

32. Hobsbawm: »The Age of Revolution« (Lond., 1962) pp. 111–112.

33. J. Stevenson: »Food Riots in England, 1792–1818« i R. Quinault a. J. Stevenson (eds.): Popular Protest and Public Order (Lond., 1974) p. 67.

34. J. P. D. Dunbabin: »Rural Discontent in Nineteenth-Century Britain« (Lond., 1974) p. 19.

mer fra et af de bedst dokumenterede rurale protestbevægelser kendt under navnet »the Swing Rebellion«. Hovedparten af de protesterende var afhængige landarbejdere men »the labourers in these riots were often accompanied, or led by men of other occupations or other social groups³⁵«. Især spillede kuske fra London en rolle i udbredelsen af »radikale ideer« ligesom mange landsbyhåndværkere var stærkt aktive i selve mobiliseringsfasen³⁶. Under et fremgår det, at interaktionen mellem radikalisme, kommunikation, lokal planlægning og autoriteternes reaktionsmønster tegner konfliktens grundmodel »... for ... the first and last time (until the 1870s) ... the labourers of the south and east began to feel themselves to be, and to act as a class with common objectives³⁷«.

Rudé vurderer de agrare protester i 1830erne og 40erne som »the final upsurge of a dying social class«. Dertil kan han have delvis ret, for i løbet af få år fjernede den urbane kapitalistiske industri og den agrare udvikling eksistensgrundlaget for både de mindre bønder, landarbejderne og folk beskæftigede i den rurale industri. På den anden side er der i »Captain Swing« og andre af tidens agrare protester eksempler på mere fremadrettede og offensive aktiviteter: lønkrav i stedet for »følgelig prisfastsættelse«, begyndende planlægning af aktionerne og en påvirkning fra radikale ideologier.

Denne side af udviklingen var mere fremherskende blandt byernes faglærte og ufaglærte arbejdere. Strejker og blandede konflikter blev alt mere almindelig i løbet af 1790erne, mens disciplinerede og organiserede strejkeformer satte ind fra 1830erne og 1840erne. Frank Munger har i en studie af arbejderklassens aktionsformer i Lancashire 1750 til 1830 vist hvorledes proletarisering og urbanisering var med til at bestemme de kollektive aktioners form og indhold³⁸.

Proletariseringen indebar ikke kun, at ar-

bejdsgiverne fratog arbejderne kontrollen med arbejdsredskaber, arbejdstid og -sted men bevirkede også, at arbejderne mistede retten til at kontrollere og tilrettelægge arbejdsgangen inklusive tilgangen af ny arbejdskraft. Selve proletariseringssprocessen eller overgangen til et arbejdsgiver-styret produktionssystem stødte på stærk modstand fra arbejderside: demonstrationer, strejker og voldelige episoder blev alt mere almindelig efter 1800. Afgørende for konflikternes forløb og udfald blev styrken af den faglige organisering. Det stærke interne sammenhold som de faglærte arbejdere opnåede gennem deres organisationer gjorde deres strejker virkningsfulde og fredelige, hvorimod spinderi- og væveriarbejdernes strejker ikke sjældent ledes af voldelige overgreb på andre arbejdere fremprovokeret af manglende muligheder for at stoppe for tilgangen af strejkebrydere.

Koncentrationen af fødevarer og arbejdspladser i tætbefolkede områder og byen som center for politisk-økonomisk beslutningstagen bidrog til at udvikle demonstrationen som en ny aktionstype. Demonstrationen tjente til at mobilisere støtte for krav blandt egne (potentielle) medlemmer og symboliserede/manifesterede overfor omverdenen nogle interesser og et budskab, der fordrede samfundets støtte »... like public meetings to discuss issues or to petition Parliament, demonstrations were an urban strategy for mobilization and collective action where population density placed potential demonstrators within easy traveling distance³⁹«.

Demonstrationer, strejker, folkeforsamlinger og petitionsmøder og den kendsgerning, at disse aktioner efter 1789 rettede sig stadig kraftigere mod politiske mål, gjorde sit til at hæve de ellers lokale stridigheder op på det nationale plan. Dertil medvirkede den massive undertrykkelse af arbejderklassens foreninger og aktioner efter starten på krigen mod

35. Hobsbawm/Rudé: »Captain Swing« (Lond., 1973) p. 206.

36. Andrew Charlesworth: »Social Protest in a Rural Society« (Uni. of Liverpool) p. 38,45.

37. Ibidem p. 46.

38. Munger: »Contentious Gatherings in Lancashire, England, 1750–1830« i Tilly a. Tilly (eds.): *Class Conflict and Collective Action* (Sage Pub., 1981).

39. Ibidem p. 91.

Frankrig i 1793, men afgørende for konflikternes og dermed politikken nationalisering, blev middelklassens kamp for politiske rettigheder. Forstået derhen, at middelstandens rivaliseren med den traditionelle godsejerelite om først og fremmest politiske ressourcer spillede arbejderklassen nogle muligheder i hænderne. En tidsbegrænset alliance med middelklassen omkring et forholdsvist snævert interessefællesskab forsynede ikke kun arbejderklassen med lederskab, finansielle midler og parlamentarisk indflydelse, men gav også beskyttelse mod overgreb fra øvrigheden: »The availability of these resources contributed to timing of waves of political contentious gatherings ... thus, the way working-class mobilization for political change was joined with non-working-class political movements mattered a great deal⁴⁰«.

Årene mellem 1760 og 1830/40 blev vidne til hvorledes skatteoprør, hungerrevolter og rækken af vilkårlige aktioner omkring begrænsede fællesskaber og interesser forsvandt fra den almindelige englænders repertoire af kendte protestformer for i stedet at gøre plads for en mere planlagt møde- og forsamlingsvirksomhed med baggrund i permanente organisationer. Det betød også, at de kollektive aktioner gik fra at være lokalt baseret og båret af tilbageskuende defensive krav og over til at være organiseret og tilpasset de muligheder urbaniseringen, produktionens centralisering og politikken nationalisering gav. Ensbetydende med at repertoire af kollektive aktioner i tiden op mod 1830/40 nærmede sig hvad vi normalt forbinder med en social bevægelse.

I Frankrig indtrådte forandringen til et mere proaktivt repertoire omkring midten af det 19. århundrede eller mere præcist mellem 1840 og 1860: »From a country in which local food riots, scattered machine-breaking, sporadic protest against such government measures as taxation and conscription, and mass trespassing in rural properties were the predominant varieties of collective violence, Fran-

ce transformed herself into a nation of organized demonstrations, bloody strikes, and sophisticated attempts at revolution⁴¹«. Februar Revolutionen og juni dagene i 1848 frem til modstanden mod Louis Napoleons 1851 kup er de sidste år med hungerrevolter, maskinødelæggelse og skatteoprør i større skala; derefter blev det strejkebevægelser og demonstrationer som indledte det 19. og 20. århundredes store oprør og magtkampe. Det var også i perioden mellem 1840 og 1860, at den franske industri ekspanderede, at byerne øgede deres vækst og landet knyttedes tættere sammen af et udvidet jernbane- og telegrafnet. Dertil kommer ansatser til lige og almindelig valgret et begyndende partisystem tillige med dannelsen af de første fagorganisationer. Alle indicier på og forudsætninger for et »moderne« repertoire af kollektive aktioner, og dog skal vi se, at det 18. århundrede og de tre store revolutioner i 1789, 1830 og 1848 må tages med i årsagsforklaringen.

Rudé har godtgjort hvor lidt de politiske konflikter, hungerrevolterne og strejkerne i optakten til og under den store Franske Revolution i 1789 forandrede sig. Antallet af kollektive manifestationer deres intensitet og effektivitet steg dramatisk i 1789, hvorimod form og indhold forblev næsten uforandret. Det nye »the great lessons of the French Revolution« gik ud på, at ligemeget hvor omfattende og militant en folkelig opstand var, kunne den alene nå sit mål, hvis den allierede sig med dele af middelstanden.

Som revolutionen skred frem, gav mange politiske entreprenører sig til at organisere og mobilisere brede lag af befolkningen. Mellem 1789 og 1792 opstod der således et utal af (politiske) klubber, militser, komiteer og en politisk offentlighed som ikke før set i Frankrig eller Paris for den sags skyld. Mange af disse aktiviteter blev sat igang som en ovenfra og ned mobilisering, hvor den lokalt organiserede National-Garde og andre semi militære enheder gjorde sig stærkt gældende. Disse

40. Ibidem pp. 99–101, og tabel 4.9 hvis (standardiserede) regressions-koefficienter leverer et stærkt bevis for den her skitserede sammenhæng.

41. Tilly: »The Changing Place of Collective Violence« i Peter N. Stearns & Daniel J. Walkowitz (eds.): *Workers in the Industrial Revolution* (New Jersey, 1974) p. 117.

mål- og interesseorienterede foreninger brød med »det gamle regimes« korporative struktur og lagde dermed kimen til eftertidens organisations- og aktionsform.

Hvorledes aktionsformerne ændrede sig i henhold til de efterfølgende revolutioner, har Tilly gjort op med ordene om at, »modern disturbances had occurred before the nineteenth century. They had, indeed, played crucial parts in the Revolution and other early struggles for power. But proportionately speaking, they were exceedingly rare until a slow growth after 1830 gave way to a great spurt with the revolution of 1848. By the 1860s the modern forms of collective violence were overwhelmingly predominant⁴²«.

Rudé anlægger tilnærmelsesvis samme vurdering. 1830-revolutionen bragte mange arbejdere ud på gaden for at bekæmpe Karl X.s regime, arbejdere som desuden stillede krav om højere lønninger i depressionstider og som var begyndt at samle sig i organisationer for bedre at gøre sig politisk gældende. Vi skal dog helt frem til 1848 og Louis Napoleons coup d'état i 1851 før organiserede arbejdere blev de dominerende i kampen om politisk magt. Det revolutionære forløb i 1848 gentog nogle af faserne fra 1789 Revolutionen, men »both the issue and the participants had changed. The sections and the sans-culottes had given way to the societies, the mechanics, and the construction workers of an increasingly proletarianized labour force. Protest in France was becoming modern⁴³«.

Hvad Tyskland angår, må det desværre konstateres, at de kollektive aktioners historie kun er svagt repræsenteret i litteraturen ikke mindst for tiden før 1850/70. Alligevel kan vi med baggrund i Richard Tillys studier over forekomsten af kollektiv vold (collective violence) i Tyskland sætte en skillelinie ved Marts Revolutionerne i 1848/49⁴⁴. En gennemgang af Augsburger Allgemeine Zeitung

fra 1816 til 1871 og Kölnischer Zeitung 1871–1913 viser, at til og med 1848/49 prægedes det politiske liv af lokale informelle grupper, der med traditionelle protestformer (religiøse konflikter, invadering af private jorde, maskinødelæggelse, hungerrevolter, skatteprotester, o.l.) vendte sig mod kommercialiseringen i en økonomi præget af hastige forandringer men ringe vækst. Marts Revolutionen og de nærmeste år ser ikke ud til at have ændret ved dette billede. Barrington Moore understreger protesternes defensive karakter med ordene om, at »even at times of high political tension the demands put together by working-class meetings, some of which were indeed quite large, reflected a complete acceptance of the prevailing social order. What they sought was fair treatment as subordinate members of this order: in the sense of jobs, enough pay to live on at a traditional standard, protection against the arbitrary authority of the employer, and to be treated with ordinary human respect by guild masters and Fabrikanten⁴⁵«.

Under anden fase af udviklingen frem til ca. 1913 falder antallet af voldelige konfrontationer. Aktionerne bliver mere offensive og »forward-looking« og udspillede sig i stadig højere grad inden for rammerne af formelt organiserede sociale relationer i en urban kontekst. Årsagen til dette omslag efter 1848/49 skyldes, ifølge Rich. Tilly, den voldsomme økonomiske vækst og den høje urbaniseringsrate foruden statslig repression. Til det sidste er at bemærke, at statsmagten efter 1848/49 udbyggede og effektiviserede brugen af politikorps samtidig med, at det preussiske militær greb stadig kraftigere ind overfor interne uroligheder i de tyske stater. Industriel vækst og urbaniseringen gjorde sit til, at mange mennesker disponeret for politisk radikalisme forlod landdistrikterne og drog ind til byerne, som for en tid ikke gav de indvandrede befolkningsgrupper de samme muligheder til

42. Tilly: »The Changing Place of Collective Violence« i Stearns & Walkowitz (1974) opus cit. p. 119.

43. Charles Tilly & Lynn H. Lees: »The People of June, 1848« i Roger Price (ed.): *Revolution and Reaction* (Lond., 1975) p. 202.

44. Jvf. Richard Tilly: »Kapital, Staat und sozialer Protest in der deutschen Industrialisierung« (Gött., 1980) kapitel 9 og 10 foruden sammes afsnit i »The Rebellious Century« (1975) opus cit.

45. B. Moore, Jr. i »Injustice ...« opus cit. p. 166, om arbejdernes deltagelse i 1848 revolutionen.

organisering af protester. Endelig kan der peges på fremkomsten af landsdækkende organisationer især Socialdemokratiet og de frie fagforeninger hvis relative succes med iværksættelse af et stigende antal strejker efter 1850 gjorde, at vold som protestmiddel ikke længere indgik med samme styrke i den politiske strategi. At denne situation ændrede sig fundamentalt efter 1. verdenskrig viser kun, at den skitserede sammenhæng ikke har almen gyldighed.

Er forskningen i kollektive aktioner og politiske processer sparsom i Tyskland, så står det om muligt endnu værre til i Skandinavien. Kun enkelte forskere har viet dette fundamentale spørgsmål systematisk opmærksomhed, hvorfor det følgende former sig som en sammenskrivning af spredte passager fra værker, der har skullet belyse andre og meget divergerende problemstillinger.

I bogen »Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia« karakteriserer Øyvind Østerud de norske bondeoprør i det 18. århundredes anden halvdel som (a) over-lokale men regionalt afgrænsede; (b) epidemiske ad hoc bevægelser uden forbindelse med hinanden og (c) rettet mod den skatteinddrivende stat generelt og mod dens lokale repræsentanter i særdeleshed⁴⁶. Vi hører dernæst om bondeprotester (peasant unrest) vendt mod privilegier til savmølleindustrien og kommer i 1818 frem til en større bonderejsning: Bønderne havde indsendt petitioner til Stortinget med krav om lavere skatter og billigere dvs. lavere forrentede lån. Afslag fra Stortinget fik tusindvis af ikke-bevæbnede bønder til at machere mod hovedstaden. Demonstrationen mødtes af tropper, lederne arresteredes hvorefter bevægelsen sygnede hen. Opstanden lignede på flere måder 1700-tallets konflikter »... but in addition it now had a clearer political aspect, by demanding the

restoration of monarchic power to the neglect of the new constitution«.

Bondepolitikken tog påny et opsving i 1830erne og 40erne og rettede sig ind efter mulighederne på det parlamentariske plan. I 1849–51 kom det til omfattende uroligheder med deltagelse af byarbejdere, husmænd, landarbejdere og mindre bønder. Partisanterne i Thranitter-bevægelsen, som den også kaldes, vendte sig overvejende mod storbønderne og kapitalstærke grupper i byerne med krav om lavere fødevarerpriser, bedre økonomiske forhold for husmændene tillige med lige og almindelig valgret, almindelig værnepligt for alle og en forbedring af grundskolen. Alle krav der rakte fremover og insisterede på ressourcer fra andre grupper.

Østerud kommer ikke nærmere ind på kollektive aktioner og protestbevægelser i Danmark og Sverige, at utilfredsheden i landbobefolkningen har været stor er givet, men i hvor høj grad det også kom til åbent oprør eller blot »sammenrotning« er straks en anden sag.

I bogen »Træhesten, hundehullet og den spanske kappe« siger Gunnar Olsen om den danske bonde i 1600- og 1700-tallet, at denne i almindelighed tog mod »de prygl, de fik eller nøjedes med at bede om nåde. Nu og da kunne det dog hænde, at de satte hårdt mod hårdt; undertiden var det en enkelt bonde, som dristede sig til at slå igen, i andre tilfælde samlede bønderne sig i flok og følge til modstand mod fogderne⁴⁷«.

Der er ifølge Gunnar Olsen få eksempler på åben samlet modstand før 1660. Syttenhundredtallet og især perioden frem til landboreformerne kan derimod vise hen til en omfattende brug af bondesupplikker og petitioner, og for årene 1787 til 1790, er der adskillige tilfælde af hoveriklager og hoveristrejker, hvortil kommer et stort antal individuelle og passive protester⁴⁸.

46. Østerud: »Agrarian Structure ...« (Oslo, 1978) p. 229.

47. Olsen: »Træhesten ...« (Kbh., 1960) p. 99.

48. Jvf. Severin Kjær: »Fra Stavnsbåndets Dage. Optegnelser efter Tingbøger« (Kbh., 1888), Povl Hansen: »Bonde og Herremænd« i Årbog for Dansk Kulturhistorie-1891. Af nyere værker kan henvises til Claus Bjørn: »The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark« i Scand. Economic History Review, XXV, samme »Bondeuro på Fyn 1768–70« i Fynske Årbøger 1978 og samme forfatters oversigtsværk »Bonde–Herremænd–Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark« (Kbh. 1981).

Som »mobiliserende faktor« bag 1700-tallets bondepolitiske aktiviteter peger historikeren Claus Bjørn på bondens reaktion »over for pålæg af nye eller ændrede byrder, som han fandt forringede hans stilling« og i lighed med Østerud, lægges der vægt på, at forholdet til autoriteterne og mulighederne for at alliere sig med andre grupper influerede stærkt på aktivitetsniveauet. Bag den stigende bondepolitiske aktivitet, der satte ind fra sidst i 1760erne, lå iflg. Bjørn, »ikke mindst forventningerne om, at modparten – godsejere og tilsvarende – var blevet svækket, deres autoritet og sanktionsmuligheder begrænset«. Efter Struensees fald i 1772 daler antallet af bondesupplikker men tager igen til efter Høeg-Guldberg regimets afgang i 1784 og særlig efter nedsættelsen af den store landbo-kommission to år senere⁴⁹.

Perioden viser som helhed ikke tegn på større fysiske konfrontationer, som vi kender dem fra Norge. Sammenstød mellem bønder og de herskende havde mere karakter af en uorganiseret sammenstimlen hvorunder bønder og bondekarle med råben, trusler, skubben, slag med kæppe og arbejdsredskaber og stenkast søgte at skræmme og holde myndighedsrepræsentanterne borte. Der var på ingen måde tale om planlagt voldsanvendelse, som havde til formål at dræbe eller at overvinde modstanderen. Vold og optøjer opstod som et passivt svar på en fra autoriteternes side »legak« magt- og voldsudøvelse.

Med inddragelse af Staffan Smedbergs bog om »Frälsebunderörelser i Halland och Skåne 1772–76« skulle det være muligt at opstille noget, der nærmer sig en beskrivelse af et ideal-typisk hændelsesforløb for bondeprotester i 1700-tallet: begyndende med ændringer i bøndernes arbejdsmæssige og økonomiske byrder (eller forventninger herom) forårsaget af en ekspansiv godsejerspolitik eller et skift i den politiske magtstruktur. Med udgangspunkt i landsbysamfundets traditionelle institutioner til varetagelse af fælles anliggender fulgte en organisering af »utilfredsheden«,

samtidig med at der rejstes nogle klagemål, som stiledes til herskabet eller den lokale øvrighed. Afvisning af dette legalt fremsatte klagemål kunne i visse tilfælde føre til såkaldte »ulovlige« sammentræf i form af natlige møder o. l., hvorunder man udpeger en leder (oftest en person udefra ikke sjældent byfolk såsom handelsbetjente, underordnede embedsmænd eller afskedigede militærfolk), der skulle varetage bøndernes interesser overfor modparten inklusive affatning af en supplik til kongen. Og for at give klageskriftet ekstra opbakning kunne man udtage nogle folk, der personligt skulle overrække supplikken til kongen. – Men var man kommet så langt, så havde bønderne også overskredet en tærskel, der kunne resultere i kraftige modforholdsregler fra magthavernes side: arrestation, fængsling, dom og straf over dem, som havde deltaget i bondemarchen; forhør af samtlige underskrivere med det formål at finde frem til protestbevægelsens ophavsmand/mænd. Sagen afsluttedes med et retsligt efterspil, der pålagde de protesterende bønder bod og straf i drastiske tilfælde fratagelse af fæstegård, indsættelse i tugthus eller endog dødsstraf.

Men så langt kom det kun sjældent. I de fleste tilfælde nåede protesten ikke længere end til herremanden eller dennes repræsentant fogeden, for der at blive afvist eventuelt taget til efterretning, før protestaktiviteten løb ud i sandet – overmagten var simpelt hen for stor.

Fra slutningen af det 18. århundrede og fremefter omorganiseredes det agrare produktionssystem samtidig med at nye aktionsformer og protestgrupper kom til. Vi hører om hoveribevægelsen blandt fæstebønder 1835–36; husmændenes petitionsbevægelse, der var særlig kraftig i årene 1835, 1840, 1842 og 1843; alt imens deltagelsen i vælgermøder/demonstrationer og agitationsforsamlinger tager stærkt til i 1840erne⁵⁰, for at kulminere med Bondecirkulæret af 8. november 1845, der især retter sig mod, at »bønderne på enkelte godser har villet give deres krav større

49. Bjørn (1981) opus cit. p. 87, 93, 113.

50. jvf. Asger Simonsen: »Husmandskår og husmandspolitik i 1840erne« (Kbh., 1977)

vægt ved at henvende sig til herremændene i samlet masse⁵¹«.

Det virkelig nye i disse aktiviteter var ikke kun at husmændene nu var begyndt kollektivt at røre på sig eller at demonstrationer i forbindelse med valg til Stænderforsamlingen vandt frem men snarere, at bønderne på Sjælland fra 1840erne og i Jylland fra 1850erne havde taget initiativ til oprettelse af permanente organisationer til varetagelse af deres økonomiske og politiske interesser på det lokale og nationale plan, med andre ord bønderne havde taget det første skridt til opbygning af en social bevægelse. I bred forstand siger Vagn Wählin om denne tidlige bevægelse, at »in the period ca. 1830–1870 the peasantry had created a network of organizations at the grassroots level in the religious, educational, economic and political fields. This system was slowly but surely developed and formed the foundation without which the second phase in the organization of popular movements during the eighteen seventies and eighties would have been neither possible nor historically explicable⁵²«.

Der er i mange tilfælde en nær forbindelse mellem tilstande og hændelser i landdistrikterne og visse begivenheder i byerne. Det kommer eksempelvis frem når herremænd søger at afhente deserterede bondekarle i de nærmestliggende byer eller når vrede »borgere« søger at hindre udskibningen af korn fra havnene under perioder med knaphed på brødkorn. I en artikel (fra 1945) om »Social og politisk uro i Sønderjylland« omtaler Johan Hvidtfeldt således i alt tolv »uroligheder« (må efter hvad Hvidtfeldt oplyser betragtes som en minimums angivelse) fordelt på årene 1790, 1794 og 1795⁵³.

Baggrunden for de to hungeropløb i 1790 er, at »dyrtid på korn og andre levnedsmidler var skæbnesvanger i en befolkning, hvor pengene i forvejen var små, og en betydelig del af

indbyggerne ikke selv var kornproducerende«. »Tumulterne« i 1794 var af en mere blandet karakter »det almindelige indtryk af disse uroligheder i 1794 er, at der er tale om spredte og ofte meget tilfældige opløb og demonstrationer. Motiverne er dels politiske, dels – og især – sociale«. Året 1795 blev vidne til hele seks »sammenrotninger« alle med baggrund i dyrtid af mangel på korn. Det var utilfredse borgere som oftest håndværkersvende, daglejere evt. med deltagelse af bondekarle og husmænd fra landet, der protesterede overfor magistraten for samtidig fysisk at forhindre, at korn eller andre fødevarer blev ført ud af byen/området. Myndighederne svarede til tider igen med udførselsforbud, fastsatte maksimalpriser men undlod i mange tilfælde heller ikke at straffe de mest aktive demonstranter – »urkilden til oprøret«. Eksemplarisk er således Hvidtfeldts nære beskrivelse af urolighederne i Flensborg, som jeg her gengiver i dens fulde omfang⁵⁴:

»Også her (Flensborg, F. M.) var det de høje kornpriser og den dermed følgende fattigdom, som fik de sociale modsætninger til at give sig saa voldsomme udslag. Som i Aabenraa 13 aar tidligere var det ogsaa her skibstømmerne, der var de ledende, og som begyndte spillet, idet de 1. juni 1795 stillede krav til magistraten om at faa brød i stedet for penge. Byens daglejere sluttede sig til dem, og de mødte op paa raadhuset. Magistraten havde dog allerede gennemført visse forholdsregler, bl.a. søgte den gennem kornopkøb at modarbejde altfor store prisstigninger, idet den sørgede for, at rugprisen ikke kunde gaa op over 2 mark pr. skæppe. Den 2. juni udstedtes endvidere en plakat om, at det efter statholderens forordning var forbudt alle kornhandlere at sælge korn til fremmede opkøbere; det skulde først og fremmest overlades til de indbyggere, som ernærede sig ved deres hænders arbejde. Rug maatte ikke sælges til brænde-

51. Hans Jensen: »Bondecirkulæret af 8. November 1845« i Historisk Tidsskrift 9. rk., 2. bd. 1921–1923, p. 205.

52. Vagn Wählin: »The Growth of Bourgeois and Popular Movements in Denmark ca. 1830–1870« i Scand. J. History 5-1980, p. 183.

53. Hvidtfeldt: »Social og politisk uro i Sønderjylland på revolutionstiden« i Sønderjydske Årbøger–1945.

54. Ibidem pp. 142–43.

vinsbrænderi. Men stenen var begyndt at rulle, og den var ikke saadan at standse. Demonstranterne forsøgte at faa gennemført maksimalpriser paa kød, smør og flæsk, og magistraten lovede da ogsaa at faa fastsat brød- og kødtakster. Bevægelsen fik iøvrigt betydelig vægt derved, at der var grund til at frygte for, at den kunde faa støtte fra lavshaandværkerne.

I en skrivelse, som ritmester Hedemann, den lokale kommandant, sendte til statholderen, udtalte han, at efter hans mening kunde man komme langt overfor urostifterne med det gode, og at disse krav ikke var ubillige. Købmændene, som egentlig var »urkilden« til oprøret, forlangte dog, at man skulde gribe ind med magt, og stillingen var ved at blive vanskelig, thi der var ingen tvivl om, at der handledes efter en forlængst gennemtænkt plan. Samme dag skrev han: »Vi maa have tropper saa hurtigt som muligt, og saa mange, som i en hast kan bringes til veje, idet oprørernes tal er utrolig stort.« Statholderen sendte hele det slesvigske infanteriregiment under kommando af oberstløjtnant von Wildenradt og 120 ryttere under ritmester von Backmann. Fra Rendsborg rekvireredes 4 »Amusetten« (kanoner) og 16.000 skarpe patroner. I stedet blev der trukket andre tropper til Slesvig, og i Rendsborg holdtes de øvrige regimenters marschklar. Man var saaledes forberedt paa alle eventualiteter. Det tilkaldte militær rykkede ind i Flensborg den 5. juni kl. 9½ om morgenen. Der blev anbragt vagter paa raadhuset (officerer og 75 menige), ved de 3 porte og paa Nørretorv, og stærke militærpatroljer sørgede for ro og orden i gaderne. I de følgende dage gennemførtes omfattende arrestationer blandt urostifterne, den 6. juni blev saaledes, paa forlangende af magistraten, 60 skibstømrere anholdt. Men endnu den 22. juni siges det, at ilden ulmer under asken. Hvor alvorlige tumulterne var, frem-

gaar ogsaa af de haarde domme, magistraten afsagde: 10 personer blev idømt straffe paa 1–8 aars fængsel eller tugthus, mens 11 fik mindre straffe.«

Det af Hvidtfeldt skitserede hændelsesforløb kendes fra mange andre vesteuropæiske lande. Set i en overordnet sammenhæng, er der tale om kapital- og magtstærke grupper/klasser, der søger at gennemtvinge nogle kapitalistiske markedsprincipper i kraftig opposition til fattige og mindre magtfulde befolkningsgrupper⁵⁵.

Konflikter mellem sortklædte studenter og borgere mellem studenter og soldater mellem soldater og borgere og mellem adelens og borgerskabets tjenestefolk hørte til dagens orden i 1700-tallets byer der ogsaa, for de størres vedkommende, blev skueplads for de tidligste eksempler på mere klasseorienterede protestformer. Således forekom der i 1730erne og 40erne arbejdsnedlæggelser blandt svendene i de store byggefag i København, og »der var ikke blot tale om en konflikt mellem en enkelt mester og hans svende, men om en konflikt mellem mestrene og svendene som gruppe«⁵⁶.

I januar 1771 fik vareknaphed og høje priser regeringen til at sælge ud af billigt brød og »hele den følgende sommer var der kraftige tilløb til uro og demonstrationer ... i juni var der saaledes voldsomme spektakler på Holmen, og i september drog 2.400 matroser ud til slottet i Hørsholm for at klage over, at de i lang tid ikke havde fået kostpenge«⁵⁷. Året efter eller rettere natten efter at grev Struensee d. 17. januar (1772) var blevet sat fra magten ved et kup, opstod der tumulter i hovedstaden hvorunder et halvhundrede værts-huse og bordeller blev stormet og raseret. Disse uroligheder, der ogsaa går under navnet »Den store Udfejlsesfest« anses af Henrik Stevnsborg for at være et resultat af både høj arbejdsløshed, brødmangel og almen politisk utilfredshed med Struensee styret⁵⁸.

55. Dette problem behandles ogsaa i Lars N. Henningsens »Misvækst og kornspekulation i Sønderjylland 1698–1847« i *Sønderjydske Årbøger*–1981.

56. Thomas Bloch Ravn: »Fra tømmermænd til lønarbejdere og kapitalister« (speciale i historie, Århus Uni. 1980) p. 75.

57. Carl Aage Redlich: »I Lovens Navn. Københavns politi gennem tiderne« (Kbh. 1982) p. 102.

58. Stevnsborg: »Den store Udfejlsesfest 17.–18. jan. 1772« i *Folk og Kultur*–1980 og samme »Fra den store Udfejlsesfest til Tømmerstrejken 1794« i *Fortid og Nutid*, bd. 27, Hefte 4–1980.

Social nød og politisk utilfredshed med Høegh-Guldberg styret gjorde sit til, at »tyverier, overfald, åbne demonstrationer og udledning af smædeskrifter mod landets og byens ledelse blev daglige foreteelser⁵⁹«. I juli måned 1787 opstod der slagsmål mellem soldater og studenter. Det endte med en storm på Rådhuset, som fik ruderne knust og arresterne brudt op. Næste gang vi i litteraturen støder på »tumulter og sammenstød« er omkring »Posthusfejden« og »Brabrand-Urolighederne« begge i 1793 samt »Tømmerstrejken« i 1794, hvorunder mellem tre- og firehundredede tømrersvende gik i strejke.

Der vides ikke meget om »pøblens« (de samtidige autoriteters betegnelse for deltagerne) sammensætning og dens motiver: der optrådte både håndværkersvende, læredrenge men også studenter, velsituerede borgere og embedsmænd deltog til tider i protesterne. Sociale misforhold og fremdeles høje priser på basale fødevarer har spillet en til tider vigtig rolle ligesom også de aktuelle politiske begivenheder og magtkampe satte deres spor (der er på nuværende tidspunkt næppe grundlag for at drage videre slutninger). Om tømrerstrejken i 1794 ved vi, at det var ugifte, yngre, (tyske) svende, som var de mest aktive og de egentlige initiativtagere. Begrundelserne for at strejke er vanskelige at tyde, men holder man sig til de svar, som er nedfældet i forhørsprotokollen, så forekommer motiverne at være lønforhøjelse og solidaritet med de strejkende kolleger⁶⁰. Om disse begrundelser (og aktionens hele forløb) peger fremad mod industrialismens »moderne« lønkampe eller hører til under de før-industrielle protestdeltageres opfattelse af en »retfærdig behandling« og en »retfærdig løn/pris« inden for rammerne af et traditionelt svende-mester forhold er vanskeligt at afgøre.

Noget mere sikre kan vi være på, at myndighedernes reaktion og daglige kontrol med og undertrykkelse af befolkningen afholdt mange fra åbenlyst at give deres vrede til kende⁶¹. Politiets hårde fremfærd og indsættelsen af regulære tropper er en kendt sag hvortil skal føjes politiets intensive og ganske effektive efterretningsvirksomhed – for slet ikke at snakke om den direkte politivold vendt mod de af styret og kongemagten fjendtligstillede personer. Lovgivningen og straffeudmålingen taler også sit tydelige sprog om en fra øvrighedens side udpræget angst for »opløb, sammenrottelse og konspiration«. Strejkende svende der evt. samledes i flok på gaden i værtshuset eller andre steder kunne arresteres »om fornødent med assistance af militæret«.

Samtlige disse preindustrielle karakteristika går igen under »Jødefejden« i 1819/20⁶² og påny i forbindelse med »jødeuroen« i København i 1830⁶³, men der er foruden almene sociale problemer/årsager også tegn på økonomisk-politiske spændinger såvel som radikal-politiske og nationalistiske strømninger med rødder i liberale middelstandskredse. Oppositionens samling eller organisering om man vil omkring trykke- og talefriheden, forsamlingsfriheden og retten til frit at danne foreninger – i bred forstand politisk-økonomiske rettigheder – gav sig også udslag i, at demonstrationsvåbenet i 1830erne og 40erne fik nyt indhold og af blandt andre de National Liberale anvendtes til mobilisering af den brede bybefolkning: »Anyone who wished to address the common people had to approach them directly through public assemblies and meetings«⁶⁴.

Det var også i 1840erne eller for at være helt præcis i Februarrevolutionens år 1848, at »håndværkerstandens underklasse oplevede

59. Redlich (1982) opus cit. p. 107.

60. Jens Chr. Manniche: »Den københavnske tømrerstrejke 1794« i *Historie – Jyske Samlinger, Ny Række X*, 4–1974.

61. Foruden Redlich (1982) opus cit. bemærk Christensen, Koch og Stevnsborg: »Opløb og Oprør i 17- og 1800-tallets København« i *Den Jyske Historiker* nr. 25–1983.

62. Manniche: »Jødefejden i Odense 1819« i *Historie–Jyske Samlinger Ny Række XI*, 1–1974 og Bent Blüdnikow og Bent Christensen: »Politiet og jødefejden i København 1819« i *Politihistorisk Selskab – Årsskrift* 1982.

63. Blüdnikow: »Jødeuroen i København 1830« i *Historie–Jyske Samlinger Ny Række XIV*, 4–1983.

64. Wählin (1980) opus cit. p. 164.

en egentlig politisk vækkelse« under indtryk af den såkaldte Hippodrombevægelse samtidig med, at de første moderne strejker, hvorunder der rejstes krav om højere løn og bedre arbejdsforhold, blev mærkbare⁶⁵. Fra o. 1870 begynder socialistisk inspirerede demonstrationer at gøre sig gældende og strejkehyppigheden tager til; men det er først fra o. 1885, at strejken som protestform bliver en rutinebegivenhed i arbejderklassens liv⁶⁶.

Forandringerne i den svenske (overvejende urbane) underklasses protestformer kan følges på nærmere hold i Rolf Karlboms værk »Hungeruppløp och strejker 1793–1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst«. Af undersøgelsen, hvori Karlbom bevidst udelader såkaldte politiske protestformer, fremgår det, at hungeropløb forekom i år (1798–1800: 4 hungeropløb; 1855: 10; 1967: 5) med ekceptionelt høje prisstigninger på vigtige fødevarer forårsaget af en svigtende høst. Andre former for protest dækker over opløb, tilsyneladende uorganiserede demonstrationer og beslaglæggelsesopløb (dvs. konfrontation mellem toldere/embedsmænd, smuglere og sympatiserende befolkningsgrupper), som optræder forholdsvis konstant perioden igennem med tendens til nedgang efter 1848. Omvendt ser vi, at strejker, som har været sjældne i det 18. århundrede, forekommer stadig hyppigere efter 1848.

Om de protesterendes sociale sammensætning kan det siges, at det var afhængige proletariserede befolkningsgrupper og håndværkersvende, som rettede deres vrede mod myndighederne, og som i tilfældet med hungerrevolter, tillige mod borgerskabet først og fremmest dem som tog sig af at opkøbe, sælge og vidertransportere kornprodukter. Strejkerne forekom som en reaktion mod almen dyrtid og nye arbejdsregler ofte kombineret med arbejds giverkrav om lønsenkning.

Næsten alle protestforsamlinger vidner om tilstedeværelse af en eller anden form for in-

formel organisation, planlagt forberedelse og kommunikation sat iværk på foranledning af nogle aktive/toneangivende personer fra den lokale arbejderbefolknings egne rækker. Nok var protesterne »lokale« i form og indhold, men inspirationen kom ikke sjældent fra udenforstående personer såsom sæsonarbejdere, vandrende svende og sømænd/havnearbejdere. At de fleste konflikter kan stedfæstes til kystbyerne og andre vigtige færdselsårer vidner derfor ikke kun om konfrontationen mellem fattigfolk, brændevinsbrændere, handelsfolk og myndighedernes repræsentanter i forbindelse med opkøb og udskibning af korn, men viser også hen til de inspirationskilder arbejderbefolkningen kunne trække på hvad enten nyhederne kom fra andre byer i landet eller fra internationale revolutionære bevægelser og begivenheder. Herom fortæller både demonstrationsopråb (nedfældet af politimyndighederne), omdelte løbesedler foruden pressens virksomhed.

Der er her, iflg. Karlbom, brikker til en antagelse om, at »småfolks kamptradition« og arbejderbevægelsens fremkomst udsprang af en indsigt i interessemodsætningernes betydning, en stræben efter at afhjælpe de nærtliggende vanskeligheder og en vilje til at sætte opfordring og appel før vold: »Så betraktad hade arbetarrörelsen redan för hundra år sedan funnit sin melodi, med klanger av bitter nöd och brännvinstörst, brutna illussioner och broderskapskänsla«⁶⁷.

For Karlbom er det årene efter 1855, som markerer den egentlige overgang til en autonom interesseartikulation: »Det förhållandet, att arbetarna i tiden efter 1855 under massaktionerna ofta uppträdde som en från annat småfolk mer självständig grupp, medförde ganska snart, att den autonoma strejken blev den vanligare kampmetoden vid sociala rörelser av intressekaraktär. Det betyder i sin tur att lönesättningen rycker fram som en primär förklaringsgrund till de inträffade folkresnin-

65. Henry Bruun: »Den faglige arbejderbevægelse i Danmark intil år 1900« (Kbh. 1938) pp. 44–45; 54–55.

66. Georg Nørregaard: »Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857–1899« (Kbh., 1943) kap. 6 og 11.

67. Karlbom (1967) opus cit. p. 264.

garna⁶⁸«. Det står endvidere klart, at de politiske protester i Stockholm i 1848 for lige og almindelig valgret og kongedømmets afskaffelse indeholdt et større indslag af arbejdere end det havde været tilfældet under tidligere protestdemonstrationer⁶⁹. Og Jane Cederqvist har godtgjort, at regelmæssig strejkeaktivitet i Stockholm tog sin begyndelse i 1850erne alt imens de mere offensive arbejds-konflikter vandt frem i løbet af 1860erne⁷⁰.

Fra omkring 1830 begyndte strejker, demonstrationer og politiske massemøder med baggrund i autonome foreninger/organisationer at gøre sig gældende som briternes mest foretrukne aktionsformer, mens den selv samme overgangsproces satte ind i Frankrig, Tyskland og Skandinavien to til tre årtier senere. Hvad som herefter skete, må stå hen til senere overvejelser. Alligevel fristes jeg til at slutte denne artikel med nogle yderst kortfattede og tentative betragtninger om denne sene og nok så interessante fase af de kollektive aktioners historie⁷¹.

Fra midten af 1800-tallet og frem til århundredskiftet skulle industrialiseringen, urbaniseringen, klasseorganisationerne og udviklingen af et nationalt valgssystem sammen med etableringen af permanente politiske partier blive de rammer inden for hvilke, almindelige mennesker udtrykte og manifesterede deres fælles kollektive interesser. Fra omkring 1900/10 opbyggedes massive organisationer inden for både den private og offentlige sektor i snart sagt alle vesteuropæiske lande og efter 1914/18 mobiliseredes stadig flere ufaglærte arbejdere i landsdækkende organisationer for samtidig at øge deres tilslutning til både den socialdemokratiske og kommunistiske del af arbejderbevægelsen. De store arbejdskampe i mellemkrigstiden havde

ikke været mulige uden denne organisering af arbejderne hvortil kommer, at konfrontationen med de fascistiske bevægelser til tider gav konflikterne en særlig voldsom og voldelig karakter.

Anden Verdenskrigs afslutning blev indledningen til en af de mest fredelige epoker i Vesteuropas historie. Økonomisk rekonstruktion, ny teknologi, keynesiansk økonomisk politik og en ekspanderende verdenshandel gav kapitalismen nye muligheder. Resultatet blev en økonomisk vækst baseret på massekonsumtion, der (for en tid) betragteligt reducerede kampen om samfundsgodernes fordeling. Arbejdsløsheden faldt og nye grupper og årgange introduceredes (integreredes?) gnidningsfrit på arbejdsmarkedet. Men afgørende for freden på det faglige og politiske marked, blev den nye position, som staten, arbejdets og kapitalens organisationer indtog i den politiske økonomi.

Fra 1968 ændrede billedet sig imidlertid radikalt⁷². Strejkeaktiviteten steg i næsten alle de vesteuropæiske lande; arbejdere, studenter, fremmedarbejdere tilsammen med visse marginal-grupper demonstrerede i gaderne, foranstaltede happenings og besatte fabrikker og boligejendomme. Det var nytilkommende på arbejdsmarkedet og i det politiske system, som gjorde deres krav gældende – men om der kun er tale om mindre interessekonflikter i et »pluralistisk« samfund eller om »the resurgence of class conflict«, skal jeg foreløbig lade stå hen.

A. Litteratur om kollektive aktioner og protestformer i Vesteuropa:

Ronald Aminzade: »Class, Politics, and early Industrial Capitalism« (N. Y. 1981).

68. Ibidem p. 194.

69. Jvf. Peter Grabosky, Persson, Sperling: »Stockholm: The Politics of Crime and Conflict, 1750 to the 1970s« i Ted R. Gurr, Grabosky, Hula: The Politics of Crime and Conflict (Lond., 1977) p. 242.

70. Cederqvist: »Arbetare i strejk« (Stockh., 1980).

71. For problemstillinger og litteraturoversigt jvf. Dick Geary: »European Labour Protest 1848–1939« (Lond., 1981), og Flemming Mikkelsen: »Strejken som kollektiv aktion. Nye strejkeanalyser inden for samfundsvidenskaberne og historievidenskaben« i Økonomi & Politik nr. 4–1982.

72. Jvf. Colin Crouch a. A. Pizzorno (eds.): »The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968« vol. 1,2 (N. Y., 1978).

- Barrett L. Beer: »Rebellion and Riot: Popular Disorder in England during the Reign of Edward VI«. (Ohio 1982).
- Yves-Marie Bercé: »Histoire des Croquants: etude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans la sud-ouest de la France« 2 vol. (Geneva 1974).
- Y. – M. Bercé: »Croquants et Nu-Pieds. Les soulèvements paysans en France du XVI au XIX siècle«. (Paris, 1974).
- Y. – M. Bercé: »Fete et revolte«. (Paris, 1976).
- Y. – M. Bercé: »Revoltes et revolutions dans l'Europe modern XVIe-XVIIIe siècle«. (Paris, 1980).
- Klaus von Beyme (hg.): »Empirische Revolutionsforschung«. (Opladen, 1973).
- Robert J. Bezucha: »The Lyon Uprising of 1834: Social and Political Conflict in the Early July Monarchy«. (Camb. Mass., 1974).
- Jerome Blum: »The End of the Old Order in Rural Europe«. (Princeton, 1978).
- R. Bonney: »The French Civil War 1649–1653« i *European Studies Review* 8,1–1978.
- R. Bonney: »Political Change in France under Richelieu and Mazarin 1624–1661«. (Oxford, 1978).
- Alan Booth: »Food Riots in the North–West of England 1790–1801« i *Past & Present*, no. 77–1977.
- Ole Borre: »Oprørsteorier«. (Kbh., 1980).
- John Brewer a. John Styles (eds.): »An Ungovernable People. The English and their Law in the Seventeenth and Eighteenth Centuries«. (N. Y., 1980).
- Galen Broecker: »Rural Disorder and Police Reform in Ireland, 1812–36«. (London, 1970).
- Craig Calhoun: »The Question of Class Struggle. Social Foundations of Popular Radicalism during the Industrial Revolution«. (Chicago, 1982).
- Michael J. Carter: »Peasants and Poachers. A Study in Rural Disorder in Norfolk«. (Woodbridge, Suffolk, 1980).
- Andrew Charlesworth: »Social Protest in a Rural Society: The Spatial Diffusion of the Captain Swing Disturbances of 1830–1831«. (Hist. Geog. Research Series no. 1, Uni. of Liverpool, 1979).
- A. Charlesworth (ed.): »An Atlas of Rural Disturbances in Britain, 1548–1900«. (Lond, 1982).
- P. Clark: »Popular protest and disturbance in Kent, 1558–1640« i *Economic History Review*, 29,3–1976.
- Samuel D. Clark: »Social Origins of the Irish Land War«. (Princeton, 1979).
- Richard Cobb: »The Police and the People. French Popular Protest 1789–1820«. (Oxford, 1970).
- »Peasants and Revolution« i *Comparative Politics*, vol. 8, no. 3–1976.
- Julian Cornwall: »Revolt of the Peasantry 1549«. (Lond., 1977).
- James Cronin & J. Schneur (eds.): »Social Conflict and the Political Order in Modern Britain«. (Lond., 1982).
- Ralf Dahrendorf: »Class and Class Conflict in Industrial Society«. (Lond., 1959).
- C. S. L. Davies: »Les revoltes populaires en Angleterre, 1500–1700« i *Annales; Economies, Societes, Civilisations* 24–1969.
- John Dinwiddy: »Luddism and politics in the northern counties« i *Social History*, vol. 4, no. 1–1979.
- J. P. D. Dunbabin: »Rural Discontent in Nineteenth-Century Britain« (Lond., 1974).
- J. H. Elliott: »Revolts in the Spanish Monarchy« i R. Forster a. J. Greene (eds.): *Preconditions of revolution in early modern Europe*. (Baltimore, 1970).
- Anthony Fletcher: »Tudor Rebellions« (Lond., 1968).
- M. Foisil: »La Revolte des Nu-pieds et les revoltes normandes de 1639« (Paris, 1970).
- R. Forster a. J. Greene (eds.): »Preconditions of Revolution in Early Modern Europe«. (Baltimore, 1970).
- John Foster: »Class Struggle and the Industrial Revolution«. (Lond., 1974).
- M. Gately, Moote a. Wills: »Seventeenth-century peasant »furies«: some problems of comparative history« i *Past & Present* 51–1971.
- »Sozialer Protest« i *Geschichte und Gesellschaft* 3. Jahrg./Heft 2 (temahæfte).
- Dick Geary: »European Labour Protest, 1848–1939« (Lond., 1981).
- John Gillis: »Political Decay and the European Revolutions, 1789–1848« i *World Politics* 22–1970.
- Jack A. Goldstone: »The Comparative and Historical Study of Revolutions« i *Annual Review of Sociology* 8–1982.
- David Goodway: »London Chartism 1838–1848«. (Camb. Mass., 1982).
- P. Goubert: »The French peasantry in the seventeenth century: A regional example« i T. Aston (ed.) *Crisis in Europe 1560–1660*. (N. Y., 1965).
- F. Graus: »Struktur und Geschichte drei Volksaufstände im mittelalterlichen Prag«. (Sigmaringen, 1971).
- Georg Grull: »Bauer, Herr und Landesfürst: Sozialrevolutionäre Bestrebungen der Oberösterreichischen Bauer von 1650 bis 1848«. (Bohlhaus, 1963).
- Ted Robert Gurr: »Why Men Rebel«. (Princeton, 1970).
- T. R. Gurr, Grabosky, Hula (a. o.): »The Politics of Crime and Conflict« (Sage Pub., 1977).
- T. R. Gurr (ed.): »Handbook of Political Conflict. Theory and Research«. (N. Y., 1980).
- Michael Hanagan: »The Logic of Solidarity. Artisans and Industrial Workers in three French Towns, 1871–1914«. (Chicago, 1980).

- Manfred Hildermeier: »Agrarian social protest, populism and economic development« i *Social History* vol. 4, no. 2-1979.
- Rodney Hilton: »Bond Men Made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381« (Lond., 1973).
- Eric J. Hobsbawm: »Primitive Rebels« (Manchester, 1959).
- E. J. Hobsbawm a. G. Rudé: »Captain Swing« (Lond., 1973).
- Dirk Hoerder: »Crowd Action in Revolutionary Massachusetts, 1765-1780« (N. Y., 1977).
- Robert J. Holton: »The Crowd in History« i *Social History*, vol. 3, no. 2-1978.
- L. A. Hunt: »Revolution and Urban Politics in Provincial France« (Standford, 1978).
- S. P. Huntington: »Political Order in Changing Societies« (New Haven, 1968).
- Hans-Gerhard Husung: »Protest und Repression im Vormärz« (Gött., 1983).
- David J. V. Jones: »Before Rebecca. Popular Protests in Wales 1793-1835« (Lond., 1973).
- H. Kamen: »The Iron Century 1560-1660« (Lond., 1971).
- Manfred Kossok (hg.): »Studien über die Revolution« (Akademie-Verlag, Berlin, 1971).
- M. Kossok, u. a. (hg.): »Studien zur vergleichenden Revolutionsgeschichte 1500-1917« (Berlin, 1974).
- M. Kossok (hg.): »Rollen und Formen der Volksbewegung in bürgerlichen Revolutionszyklus« (Berlin, 1976).
- M. Kossok (hg.): »Revolutionen der Neuzeit 1500-1917« (Berlin, 1982).
- Emmanuel Le Roy Ladurie: »Carnival in Romans. A People's Uprising at Romans 1579-1580. (oversat til engelsk i Penguin Books 1980).
- S. Land: »Kett's rebellion« (Totowa, 1977).
- William L. Langer: »Political and Social Upheaval, 1832-1852« (N. Y., 1969).
- Lothar Machtan: »Streiks im frühen deutschen Kaiserreich« (Frankf./M., 1983).
- B. Manning: »The English People and the English Revolution 1648-1649« (Lond., 1976).
- Ted Margadant: »French Peasants in Revolt. The Insurrection of 1851« (Princeton, 1979).
- Walter Markov: »Weltgeschichte im Revolutionsquadrat« (Berlin, 1982).
- F. C. Mather: »Public Order in the Age of the Chartists« (Manchester, 1959).
- John M. Merriman (ed.): »1830 in France« (N. Y., 1975).
- Flemming Mikkelsen: »Strejken som kollektiv aktion. Nye strejkeanalyser inden for samfundsvidenskaberne og historievidenskaben« i *Økonomi & Politik*, nr. 4-1982.
- Michel Mollat a. P. Wolff: »The Popular Revolutions of the Late Middle Ages« (Lond., 1973).
- Barrington Moore, Jr.: »Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt« (The Macmillian Press: 1978).
- Roland Mousnier: »Fureurs paysannes: des paysans dans les revoltes du XVIIe siecle (France, Russia, China)« (Paris, 1967, denne klassiker er siden udkommet på adskillige sprog).
- Frank Munger: »Suppression of Popular Gatherings in England, 1800-1830« i *American Journal of Legal History* 25.
- Otto Neuloh (hg.): »Soziale Innovation und sozialer Konflikt« (Gött., 1977).
- P. H. Noyes: »Organization and Revolution: Working Class Associations in the German Revolutions of 1848-49« (Princeton, 1966).
- Anthony Oberschall: »Social Conflict and Social Movements« (Prentice-Hall, 1973).
- G. Parker: »The Dutch Revolt« (Lond., 1977).
- A. J. Peacock: »Bread or Blood: The Agrarian Riots in East Anglia: 1816« (Lond., 1965).
- A. J. Peacock: »The Revolt of the Field in East Anglia« i L. M. Munby (ed.): *The Luddites and Other Essays.* (Lond., 1971).
- Michelle Perrot: »Les ouvriers en greve« 2 vol. (Paris, 1974).
- Rene Pillorget: »Les Mouvements Insurrectionnels de Provence entre 1596 et 1715« (Paris, 1975).
- David Pinkney: »The Crowd in the French Revolution of 1830« i *American Historical Review*, 70-1964.
- D. Pinkney: »The French Revolution of 1830« (Princeton, 1972).
- B. Porchnev: »Les Soulevements populaires en France de 1623 a 1648« (Oversat fra russisk).
- Roger Price (ed.): »Revolution and Reaction in 1848 and the Second French Republic« (Lond., 1975).
- Detlev Puls (hg.): »Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert« (Frankf./M., 1979).
- R. Quinault a. J. Stevenson (eds.): »Popular Protest and Public Order« (Lond., 1974).
- William M. Reddy: »The Textile Trade and the Language of the Crowd at Rouen 1752-1871« i *Past & Present* no. 74-1977.
- Mostafa Rejai: »Theory and Research in the Study of Revolutionary Personnel« i Ted R. Gurr (ed.): *Handbook of Political Conflict.* (N. Y., 1980).
- R. Richardson: »The debate on the English Revolution« (Lond., 1977).
- Donald Richter: »The Role of Mob Riot in Victorian Elections, 1865-1885« i *Victorian Studies* vol. XV, no. 1-1971.
- R. B. Rose: »18th Century price riots, the French Revolution and the Jacobin Maximum« i *International Review of Social History*, 3-1959.
- W. W. Rostow: »The British Economy of the Nineteenth Century« (Oxford, 1948).
- George Rudé: »Paris and London in the 18th Century. Studies in Popular Protest« (Lond., 1974).

- Rudé: »Protest and Punishment. The Story of the Social and Political Protesters Transported to Australia, 1788–1868« (Oxford, 1978).
- Rudé: »Ideology and Popular Protest« (Lond., 1980).
- Rudé: »The Crowd in History 1730–1848. A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730–1848« (Lond., revised edition 1981).
- James Rule a. Charles Tilly: »1830 and the Unnatural History of Revolutions« i *Journal of Social Issues*, 28–1972.
- David W. Sabeau: »Landbesitz und Gesellschaft am Vorabend des Bauernkriegs« (Stuttgart, 1972).
- Sabeau: »The Communal Basis of Pre-1800 Peasant Uprisings in Western Europe« i *Comparative Politics*, vol. 8, no. 3–1976.
- Barbara Salert: »Revolutions and Revolutionaries. Four Theories« (N. Y., 1976).
- J. H. M. Salmon: »Society in Crisis. France in the sixteenth century« (N. Y., 1975).
- Winfried Schulze: »Bäuerlicher Widerstand und feudale Herrschaft in der frühen Neuzeit« (Stutt., 1980).
- W. Schulze (hg.): »Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit« (Frankf./M., 1982).
- W. Schulze (hg.): »Aufstände, Revolten, Prozesse. Beiträge zu bäuerlichen Widerstandsbewegungen im frühneuzeitlichen Europa« (Klett-Cotta, 1983).
- Joan Wallach Scott: »The Glassworkers of Carmaux« (Camb. Mass., 1974).
- T. Scott: »The peasants' war: A historiographical review« i *Historical Journal* 22,3/4–1979, (ang. den tyske bondekrieg).
- Bob Scribner: »Reformation, carnival and the world turned upside – down« i *Social History* vol. 3, no. 3–1978.
- Walter J. Shelton: »English Hunger and Industrial Disorders: A Study of Social Conflict during the First Decade of George III's Reign« (Lond., 1973).
- Theda Skocpol: »States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China« (Camb., 1979).
- Neil J. Smelser: »Theory of Collective Behavior« (N. Y., 1962).
- »Collective Violence and Civil Conflict« (temahæfte) i *The Journal of Social Issues* vol. 28, no. 1–1972.
- Simonetta Soldani: »Contadini, operai e »popolo« nella rivoluzione del 1848–49 in Italia« i *Studi Storici* 14–1973.
- Pitirim A. Sorokin: »Social and Cultural Dynamics« (N. Y., 1937, senere udg.) vol. III: Fluctuations of Social Relationships, War and Revolutions.
- Peter N. Stearns: »Patterns of Industrial Strike Activity in France during the July Monarchy« i *The American Historical Review*, vol. 70, no. 1–1964.
- P. N. Stearns: »The Revolutions of 1848« (Lond., 1974).
- D. Stevenson: »The Scottish Revolution 1637–1644« (Newton Abbot, 1973).
- John Stevenson: »Popular Disturbances in England, 1700–1870« (Lond., (1979)).
- Lawrence Stone: »The Causes of the English Revolution, 1529–1642« (Lond., 1972).
- Klaus Tenfelde u. H. Volkmann (hgs.): »Streik. Zur Geschichte des Arbeitskampfes in Deutschland während der Industrialisierung« (München, 1981).
- V. Thomas (hg.): »Bibliographie zum deutschen Bauernkrieg und seiner Zeit« (Stutt., 1976).
- Malcolm I. Thomis a. P. Holt: »Threats of Revolution in Britain, 1789–1848« (Lond., 1977).
- E. P. Thompson: »The Moral Economy of the English Crowd in the 18th Century« i *Past & Present* 50–1971.
- E. P. Thompson: »Rough Music« *Le Charivari anglais* i *Annales*, 27–1972.
- Charles Tilly: »Reflections on the Revolutions of Paris« i *Social Problems* 12–1964.
- Tilly: »The Vendees« (Camb., 1964).
- Tilly: »Collective Violence in European Perspective« i Hugh D. Graham a. Ted R. Gurr (eds.): *Violence in America*, (N. Y., 1969).
- Tilly: »Food Supply and Public Order in Modern Europe« i Charles Tilly (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*, (Princeton, 1975).
- Tilly: »From Mobilization to Revolution« (Addison-Wesley Pub. Comp., 1978).
- Tilly: »As Sociology Meets History« (N. Y., 1981).
- Tilly a. James Rule: »Measuring Political Upheaval« (Princeton, 1965).
- Charles Tilly, Louise Tilly, Richard Tilly: »The Rebellious Century 1830–1930« (Camb. Mass., 1975).
- Louise A. Tilly: »The Food Riot as a Form of Political Conflict in France« i *The Journal of Interdisciplinary History* vol. 2, no. 1–1971.
- Louise Tilly a. C. Tilly: (eds.): »Class Conflict and Collective Action« (Sage Pub., 1981).
- Richard Tilly: »Kapital, Staat und sozialer Protest in der deutschen Industrialisierung« (Gött., 1980).
- Michel Vovelle: »Die Französische Revolution – soziale Bewegung und umbruch der Mentalität« (Oldenbourg, 1982).
- J. T. Ward: »Popular Movements, c. 1830–1850« (Lond., 1970).
- Roger Wells: »The revolt of the south-west, 1800–1801: a study in English popular protest« i *Social History* 6: Oct., 1977.
- Roger A. E. Wells: »The Development of the English Rural Proletariat and Social Protest, 1700–1850« i *Journal of Peasant Studies* 6–1979.
- R. Wells: »Social Conflict and Protest in the Early Nineteenth Century: A Rejoinder« *Journal of Peasant Studies* 9–1980.

- Gwyn W. Williams: »Artisans and Sans-Culottes. Popular Movements in France and Britain During the French Revolution« (Lond., 1968).
- Rainer Wirtz: »Widersetzlichkeiten, Excesse, Cravalle, Tumulte und Skandale. Soziale Bewegung und sozialer Protest in Baden 1815–1848« (Frankfurt, 1981).
- Robert L. Woods, jr.: »Individuals in the Rioting Crowd: A New Approach« i *The Journal of Interdisciplinary History* vol XIV, no. 1–1983.
- Perez Zagorin: »The Social Interpretation of the English Revolution« i *Journal of Economic History* 19–1959.
- P. Zagorin: »Rebels & Rulers 1500–1660« 2 vol. (Camb. Uni. Press, 1982).
- Mayer Zald a. John McCarthy (eds.): »The Dynamics of Social Movements. Resource Mobilization, Social Control and Tactics« (Camb. Mass., 1979).
- Ekkart Zimmerman: »Political Violence, Crises and Revolutions« (Camb. Mass., 1983).
- Jane Cederqvist: »Arbetare i strejk. Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott. Stockholm 1850–1909« (Stockh., 1980).
- John Christensen, H. Koch og H. Stevnsborg: »Sikkerhed, fred og orden – »Opløb« og »Opør« i 17- og 1800-tallets København« i *Den jyske historiker* nr. 25–1983.
- Rune Hedman: »Massan vid det s.k. fersenska uppløppet« i (Sv.) *Historisk Tidsskrift* – 1969.
- Johan Hvidtfeldt: »Social og politisk uro i Sønderjylland på revolutionstiden« i *Sønderjydske Årbøger* – 1945.
- Peter Kr. Iversen: »Herremand og bonde i Vestslesvig i 1660erne og 1670erne« i *Sønderjydske Årbøger* – 1942.
- Hans Jensen: »Bondecirkulæret af 8. November 1845« i *Historisk Tidsskrift* 9. rk., 2. bd., 1921–1923.
- Rolf Karlbom: »Hungeruppløp och strejker 1793–1867« (Lund 1967).
- Halvdan Koht: »Norsk Bondereising« (Pax, Oslo: 1926/1975).
- Jens Chr. Manniche: »Den københavnske tømmerstrejke 1794« i *Historie – Jyske Samlinger, Ny Række X*, 4–1974.
- J. Chr. Manniche: »Jødefejden i Odense 1819« i *Historie – Jyske Samlinger, Ny Række XI*, 1–1974.
- Gunnar Olsen: »Træhesten, hundehullet og den spanske kappe« (Kbh., 1960).
- Thomas Bloch Ravn: »Fra svendelav til fagforening. Brud eller kontinuitet?« i *Arbejderhistorie* 18, april–1982.
- Carl Aage Redlich: »I Lovens Navn. Københavns politi gennem tiderne« bd. 1 og 2 (Politihistorisk Selskab, Kbh., 1982).
- Asger Th. Simonsen: »Husmandskår og husmandspolitik i 1840erne« (Kbh., 1977).
- Staffan Smedberg: »Frälsebonderörelser i Halland och Skåne 1772–76« (Uppsala, 1972).
- Henrik Stevnsborg: »Den store Udfejlsesfest 17.–18. jan. 1772« i *Folk og Kultur* – 1980.
- H. Stevnsborg: »Fra den store Udfejlsesfest til Tømmerstrejken« i *Fortid og Nutid*, bd. 27, hæfte 4 – 1980.
- Vagn Wählin: »The Growth of Burgeois and Popular Movements in Denmark ca. 1830–1870« i *Scandinavian Journal of History* 5 – 1980.
- Øyvind Østerud: »Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia« (Oslo, 1978).

B. Litteratur om protestformer i Skandinavien:

- »Fra matopprør til streik« (temahæfte) i *Tidsskrift for Arbejderbevægelsens Historie*, nr. 1/1981.
- Claus Bjørn: »The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark« i *Scand. Economic History Review* XXV.
- Bjørn: »Bondeuro på Fyn 1768–70« i *Fynske Årbøger* 1978.
- Bjørn: »Den jyske proprietærfejde 1790–91« i *Historie – Jyske Samlinger, Ny Række XIII*, 1–2, 1979.
- Bjørn: »Bonde-Herremand-Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark« (Kbh., 1981).
- Bjørn: »»De danske cahiers«. Studier i bondereaktionerne på forordningen af 15. april 1768« i *Landbohistorisk Tidsskrift* – 1983.
- Bent Blüdnikov og Bent Christensen: »Politiet og jødefejden i København 1819« i *Politihistorisk Selskab – Årsskrift* 1982.
- Bent Blüdnikov: »Jødeuroen i København 1830« i *Historie, Jyske Samlinger – Ny Række XIV*, 4–1983.